

KODEKS HAMMURABIEGO

Edycja komputerowa: www.zrodla.historyczne.prv.pl

mail: historian@z.pl

MMIII ®

Uwagi do przekładu

W przekładzie tekstu z języka akadyjskiego i sumeryjskiego⁴⁰ kierowałem się w miarę możliwości dwiema zasadniczymi regułami. Po pierwsze celem nadrzędnym było jak najwierniejsze oddanie w tłumaczeniu wersji oryginalnej zapisu, nie tylko w formie werbalnej, lecz również składniowej i strukturalnej. Składnia zdań akadyjskich znacznie odbiega od polskich, toteż niejednokrotnie stawałem przed trudnym wyborem między wiernością, a płynnością przekładu. W większości przypadków kiero-

⁴⁰ W tekście znajduje się bardzo duża ilość sumerogramów — słów sumeryjskich użytych jako znaki do zapisania całych wyrazów lub zwrotów akadyjskich. Słowa sumeryjskie zapisywane są drukiem wytłuszczonym, natomiast akadyjskie kursywą. Z przyczyn technicznych zmuszony byłem zastosować „francuski” system zaznaczania graficznego długości samogłosek akadyjskich, polegający na stosowaniu tego samego znaku ^ zarówno dla zwykłych wzdłużeń (winno być -), jak i kontrakcji (^). Podobnie w miejsce h z dolnym łuczkiem (v) występuje zwykłe h.

wałem się tą pierwszą zasadą, nawet za cenę pewnych uchybień stylistycznych tłumaczenia, mając nadzieję oddać w ten sposób specyficzną „atmosferę” akadyjskiego wyroku sądowego sprzed ponad 3700 lat. Archaiczność i pewna obcość brzmienia nie powinna zatem nas dziwić, tak jak nie dziwimy się im czytając XVII- i XVIII-wieczne teksty zredagowane nawet w języku polskim. Oczywiście istnieją pewne nieprzekraczalne granice tak rozumianej wierności przekładu, wyznaczane przez dwie opcje: gdy dosłowność tłumaczenia grozi jego niezrozumiałością lub mylnym odbiorem oraz gdy jest ona nie do pogodzenia z możliwym do zaakceptowania odstępstwem od reguł gramatycznych i stylistycznych języka polskiego. W bezpośrednim związku z powyższym pozostaje decyzja o konsekwentnym wyróżnianiu w przekładzie zarówno terminów i zwrotów polskich, dodanych względem oryginalnego tekstu akadyjskiego celem zwiększenia płynności tłumaczenia, jak i pozostawieniu tych elementów składni i gramatyki akadyjskiej obecnych w wersji oryginalnej, które jednak z powodzeniem nie tylko mogłyby być pominięte w przekładzie, lecz wręcz wpłynęłyby to nań pozytywnie. Pierwsze z nich zawsze podane są w nawiasach zwykłych (...), drugie natomiast w nawiasach ostrych <...>. Mam nadzieję, że tym samym czytelnicy mogą korzystać z płynniejszej wersji tłumaczenia (przez uwzględnienie tekstu w nawiasach zwykłych i pominięcie tekstu w nawiasach ostrych), nie będą jednocześnie pozbawieni możliwości śledzenia oryginalnego zapisu, tak jak brzmiałby on w języku akadyjskim. Temu ostatniemu celowi służyć ma zaznaczanie małymi indeksami cyfrowymi kolejności wierszy w tekście akadyjskim na steli praw. Pomagają one zorientować się do jakiego stopnia za-

chowany jest w wersji polskiego tłumaczenia autentyczny układ treści.

Drugą zasadą przyjętą w całości przekładu było zachowanie terminu akadyjskiego (sumeryjskiego) w treści tłumaczenia, jeżeli nie sposób było oddać wszelkich aspektów jego znaczenia jednym zwrotem polskim. Mając zatem do wyboru użycie najbardziej bliskoznacznego słowa polskiego, które jednak nie tłumaczyło zadowalająco i jednoznacznie terminu akadyjskiego, bądź też zastosowanie formy opisowej, co zawsze odbija się niekorzystnie na przejrzystości przekładu, wybierałem pozostawienie formy oryginalnej z jednoczesnym dokładnym komentarzem w odnośniku. Nie są to liczne przypadki i zwykle dotyczą określeń grup społecznych (np. *muskenum*), nazw zawodów i terminów technicznych. O ile odnośniki przy tłumaczeniu służą wyjaśnieniu szczegółowych zagadnień, tutaj pragnę zwrócić uwagę na bardziej podstawową kwestię — przekład, występującego nieomal we wszystkich przepisach, terminu *awilum*. Można i należy ją rozpatrywać w aspekcie lingwistycznym, filologicznym i historyczno-społecznym. Przede wszystkim sam termin akadyjski *atvîlum* w 1 poł. II tysiąclecia p.n.e. oznacza w kolejności stosowania: „człowiek”, „wolny człowiek”, „obywatel (pełnoprawny)” i dalej „posiadacz”, „głowa rodziny”. Przyjęcie, a co najważniejsze konsekwentne stosowanie jednego z możliwych tłumaczeń ma dla społecznej wymowy przepisów *Kodeksu* zupełnie podstawowe znaczenie. Duża grupa paragrafów (np. o uszkodzeniach ciała, opłat za operacje chirurgiczne) dowodzi, że przynajmniej w nich redaktorzy *Kodeksu* użyli tego terminu w jego pełnym społecznym wymiarze — „(pełnoprawny) obywatel”, dla przeciwstawienia go określeniom *muskenum* i *wardum*. Konsekwentnie zatem należałoby

tłumaczyć *awilum* jako „obywatel” we wszystkich przepisach. Wielu badaczy, nie negując słuszności takiego przekładu w wyżej wymienionych regelacjach, uważa, iż w większości pozostałych należy go rozumieć raczej jako „człowiek”. Przy czym jedni ograniczają tę zmianę do samego tłumaczenia, inni zaś przyjmują, że chodzi o każdego człowieka, bez względu na jego status społeczny, także o *muškena*, zwłaszcza, iż ci ostatni występują bardzo rzadko w przepisach *Kodeksu*, zupełnie tak jakby byli „ukryci” pod określeniami *awilum* w większości przepisów. Proponując zatem przekład „człowiek” lub idąc jeszcze dalej i dla płynności tłumaczenia wprowadzając formę zaimka „ktoś” badacze ci podkreślają w ten sposób szeroki i nieokreślony pod względem społecznym charakter użycia terminu *awilum* w *Kodeksie Hammurabiego*.

Czy jednak mając pełną świadomość celowego rozróżnienia przez redaktorów tekstu *awilów* od *muškenów* i niewolników w dużej grupie sygnalizowanych paragrafów, można posunąć się aż do tego stopnia w przypisywaniu nieokreślonego charakteru użycia terminu *awilum*. W skrajnych przypadkach, takie przedkładanie interpretacyjnego i stylistycznie płynniejszego tłumaczenia terminu nad jego dosłownością, prowadzi poprzez użycie niejednokrotnie aż 6 różnych zwrotów („ktoś”, „człowiek”, „wolny człowiek”, „obywatel”, „pełnoprawny obywatel”, „osoba”) do niebezpiecznej utraty więzi z wersją oryginalną, w której wszędzie jest ten sam termin *awilum*. W sytuacji, gdy większość, zwłaszcza popularnych edycji *Kodeksu Hammurabiego*, nie podaje transliteracji akadyjskiej tekstu, ograniczając się wyłącznie do przekładu, czytelnik może zostać wprowadzony w błąd, a tym samym opatrnie interpretować całe partie tekstu. Ani własna świadomość autora

co do przyczyn, dla których przyjął tak różne tłumaczenia terminu *awilum*, ani nawet podane we wstępie lub odnośnikach wyjaśnienia niewiele tu pomogą. Idealem byłoby oczywiście pozostawienie oryginalnego terminu akadyjskiego, co jednak musimy wykluczyć, ze względu na powszechność jego występowania.

Wydaje się, iż należy rozróżnić użycie terminu *awilum* w zwrotach wprowadzających nowy paragraf „jeśli *awilum*” (*summa awilum*) od zwykłego jego występowania w dalszej części zapisu. Formuła wprowadzająca bowiem kwalifikuje nam niejako kategorię regulacji i m.in. decyduje kogo ona ma dotyczyć, natomiast w środku przepisu będziemy mieli jedynie do niej nawiązania i wtedy dosłowność tłumaczenia nie jest tak istotna. Analizowany problem jest o tyle skomplikowany, że w podtekście odnosi się do sygnalizowanej wcześniej kwestii uniwersalnego lub kazuistycznego charakteru przepisów, do czego różni badacze odmiennie podchodzą. W tym aspekcie powyższe wątpliwości to jedynie część problemu. Zwolennicy uniwersalności zapisów stawiają również sprawę płci osoby, której one dotyczą. Ponieważ wszędzie mamy *awilum*, czy oznacza to, że Hammurabi w ogóle nie dostrzegał kobiet? Czyż można to pozostawić bez komentarza!? A jak dojdzie to do naszych niezastąpionych, a wpływowych bojowniczek o *nomen omen* „równouprawnienie” płci piękniejszej — to dopiero byłby dla tłumacza kłopot, którego bynajmniej sobie nie życzy? Hammurabiemu może to i teraz obojętne, jednak ... Ale poważnie. Rzeczywiście, w dużym uproszczeniu akadyjski termin *awilum* (sumeryjskie **lu₂**) w swym najogólniejszym znaczeniu o tyle wiąże się z pojęciem mężczyzny o ile np. sam rzeczownik „człowiek” jest także w języku polskim i w większości języków świata rodzaju męskiego. Język

akadyjski ma osobne określenie na „mężczyznę” (*zīkarum*, sumeryjskie **nita₂**) i „kobietę” (*sinnistum*, sumeryjskie **sal**). Jednak po pierwsze, prawie wszystkie konteksty występowania terminu *awīlum* niezbicie dowodzą, że chodzi o mężczyznę. Po drugie zaś, „kobieta” jako taka z wyjątkiem kilku dosłownie przypadków jest niemalże nieobecna w *Kodeksie*. Owszem, wiele paragrafów mówi o „żonach” (*assatum*), „córkach” (*mārtum*), „matkach” (*ummum*), „narzeczonych” (*kallātum*), bądź „wdowach” (*almattum*), jednak tym samym postrzegają one kobiety wyłącznie z perspektywy ich pozycji względem mężczyzny — męża, ojca, syna, narzeczonego, zmarłego męża. Nie ma zatem żadnego powodu, aby próbować rozszerzać w sposób bezpośredni zapisy o *awīlum* na istotę ludzką jako taką, bez względu na płeć. W tym aspekcie nie bez znaczenia jest fakt istnienia w języku akadyjskim żeńskiej formy od *awīlum* — *awīltum* — „kobieta”, w sensie „istota ludzka rodzaju żeńskiego”, która przez samo swe istnienie podkreśla słuszność ograniczania, w potocznym tłumaczeniu, terminu *awīlum* — „człowiek” do mężczyzn. Czy zatem *Kodeks Hammurabiego* jest „kolejnym przejawem męskiego szowinizmu” — odpowiedzi na to pytanie niechaj udzielią wyżej wspomniane, bardziej kompetentne gremia. Z mojego punktu widzenia jest to problem sztucznie stworzony przez optykę uniwersalistycznego pojmowania przepisów *Kodeksu* i stanowi kolejny dowód potwierdzający słuszność postrzegania go jako zbioru jednostkowych orzeczeń sądowych, które w szerszym aspekcie mogą być rozpatrywane jedynie jako precedensy — nigdy natomiast poprzez rozszerzanie pojęciowe samych zapisów i sformułowań. Podobnie należy podejść do zwrotów *māru* („syn”) i *mārtum* („córka”).

Ostatecznie zdecydowałem się przyjąć następujące kryteria tłumaczenia terminu *awilum*:

1. w formułach wprowadzających paragraf (*summa awilum*) stosować wyłącznie słowo „obywatel” w znaczeniu pełnoprawny, wolny człowiek, mieszkaniec Babilonii;

2. zrezygnować całkowicie z używania zaimka nieokreślonego „ktoś”, gdyż w języku akadyjskim brzmi on *mamman*, a oddawanie nim słowa *awilum* jest zbytnim uproszczeniem;

3. wyjątkowo w środku paragrafów dopuszczać, w razie konieczności, przekład „człowiek” lub „osoba”, jeśli kolejne użycie słowa „obywatel” odbijałoby się niekorzystnie na płynności tłumaczenia.

Marek Stepień

PRAWA HAMMURABIEGO

Gdy wzniosły Anu, król Anunnaków (i) Enlil, pan nieba i ziemi, wyznaczający losy kraju, Mardukowi, synowi pierworodnemu boga Ea najwyższą władzę⁴¹ (nad) wszystkimi ludźmi przyznali (i) pośród bóstw Igigi uczynili go największym, (gdy) Babilon imieniem jego wzniosłym nazwali (i) w czterech stronach świata uczynili go panującym⁴² i we wnętrzu jego królestwo wieczne, którego podstawy jak niebo i ziemia są ugruntowane, trwale ustanowili;

wtedy to (mnie), Hammurabiego, księcia pobożnego, wielbiącego bogów, (aby) sprawiedliwość w kraju zaprowadzić, aby złych i nikczemnych wytracić, aby silny słabego nie krzywdził, aby jak słońce dla czarnogłowych⁴³ wzejść (i) kraj opromienić, Anu i Enlil,

⁴¹ Dosł. „władzę, godność Enlila” — *dEn-lil₂-ut* (= *ellilutum*) — jako abstraktum od imienia boga Enlila.

⁴² Dosł. „uczynili go przewodzącym” od *warum* — „prowadzić, przewodzić, dowodzić”.

⁴³ Termin, którym mieszkańcy Sumeru i Akadu sami się określali. Używany często w ogólniejszym znaczeniu „ludzie”.

aby o pomyślność ludu troszczyć się imieniem moim nazwali.

Hammurabi, pasterz, wybranek⁴⁴ Enlila jam (jest); (ten) który gromadzi bogactwa i obfitość, który spełnia wszystko cokolwiek nazwę swą (ma) dla Nippur-Du-ranki⁴⁵, strażnik, gorliwy E-kur.

Król mocny, który miastu Eridu przywraca jego pierwotny kształt, który oczyścił obrzędy w E-abzu.

Wicher czterech stron świata, który wielkim uczynił imię Babilonu, który cieszy serce Marduka, pana swego, który codziennie stoi (w gotowości) dla E-sagili.

Nasienie królestwa, które Sin stworzył, wzbogacający miasto Ur, pokorny, pobożny, przynoszący obfitość wszelaką dla E-gisznugal. Król rozważny, posłuszny Szamaszowi, potężny, który wzmocnił fundamenty Sippar, który przyozdobił zielenią przybytek⁴⁶ bogini Aji, który określił⁴⁷ E-babbar, będącą jak siedziba niebios.

Bohater, który ulitował się nad Larsą, który odnowił E-babbar Szamasza sojusznika swego.

Pan, który daje życie Uruk (i) dostarcza wód

⁴⁴ *nibit* ^d*Enlil*; *nibitum* — forma nominalna od czasownika *nabum* — „nazywać, wywoływać, powoływać”, określająca tego, który został nazwany, powołany.

⁴⁵ **dur.an.ki** — „połączenie nieba i ziemi” — epitet miasta Nippur, wywodzący się od zikkuratu świątyni Enlila — E-kur.

⁴⁶ *gigunum* — słowo pochodzenia sumeryjskiego — „kaplica, sanktuarium”; oznacza tę część świątyni, gdzie mieścił się sam przybytek bóstwa i ze względu na kultową czystość dostępną wyłącznie kapłanom.

⁴⁷ *musirum* od *masârum* — „ustalać, zaznaczać, określać, rysować”. Może tu chodzić zarówno o zakreślenie planów świątyni, wykonanie jej przedstawienia, jak też „określenie” zasad kultu i rytuałów.

obfitości mieszkańcom jego, który podwyższył wierzchołek⁴⁸ E-anna, który gromadzi bogactwa dla Anu i Isztar.

Obrona kraju, ten który zgromadził rozproszonych ludzi z Isin, który wypełnia obfitością świątynię E-galmah.

Smok królów, ulubiony brat Zababy, który mocno osadził siedzibę miasta Kisz, który otoczył blaskiem⁴⁹ E-meteursang, który uporządkował wszelkie obrzędy Isztar, opiekun świętego okręgu Hursangkalama.

Siec (na) wrogów, któremu Erra, towarzysz jego, pozwolił spełnić życzenia jego, który powiększył miasto Kuta, który pomnożył wszystko cokolwiek nazwę swą (ma), dla (E)-meslam.

Dziki byk rozjuszony, przebijający (rogami) wrogów, ulubieniec Tutu, który sprawia radość miastu Borsippa, pobożny, który nie zaznaje spoczynku dla E-zidy.

Bóg królów, znający mądrość⁵⁰, który rozszerzył pola uprawne Dilbat, który nappełnił spichlerze, dla Urasza walecznego.

Pan godny berła i korony, którego udoskonaliła mądra bogini Mama, który utrwalił zarysy Kesz, który uczynił licznymi czyste pokarmy dla Nintu.

Roztropny, doskonały, który ustanowił⁵¹ pastwiska i wodopoje dla Lagasz i Girsu, który dzierży wszelkie dary ofiarne dla E-ninnu.

(Ten) który chwyta wrogów, oblubieniec Telitum,

⁴⁸ *resum* — dosł. „głowa”.

⁴⁹ *melammum* — „blask, boski splendor”.

⁵⁰ *igi.gal₂^{im}* => *igigallim* od *igigallum* — „wiedza, mądrość”.

⁵¹ *sa-i-im* zamiast *sa-ki-in* od *sakânum* — „kłaść, zakładać, ustanawiać”.

który „przyjmuje do serca”⁵² polecenia z Zabalam, który cieszy serce Isztar.

Książę czysty, którego modlitwę⁵³ Adad zna, który uspokaja serce Adada, bohatera w mieście Bît-Karkara, który wciąż umieszcza (wszystko) co niezbędne w E-udgalgal.

Król dający życie miastu Adab, dbający o świątynię E-mah.

Młodzieniec⁵⁴ wśród królów, w walce bez (równego mu) przeciwnika; on (to) podarował życie miastu Maszkan-Szapir, który napoił obfitością (E)-me-slam⁵⁵.

Mądry zarządca⁵⁶, ten co dosięgnął źródła mądrości, który uchronił ludzi z Malgum przed nieszczęściem, który mocno osadził siedziby ich w dobrobycie; dla Ea i Damgalnunny, którzy uczynili wielkim królestwo jego, (onże) na wieki nakazał ofiary czyste⁵⁷.

Pierwszy między królami, który ujarzmił siedliska nad Eufratem na rozkaz Dagana, stwórcy swego,

⁵² *musakkil od akalum* — dosł. „jeść”, tu w znaczeniu „pochłaniać”, „przyjmować do swego wnętrza”.

⁵³ *nis qatisu* — dosł. „wzniesienie ręki jego” — chodzi o gest modlitewny.

⁵⁴ *etlum* (sum. **guruś**) — „młody człowiek”, „mężczyzna w pełni sił”. Termin bardzo szeroko stosowany od określenia „pracownika (w pełni sił)” w tekstach gospodarczych, aż do przydomka królów, herosów, bogów w tekstach mitologicznych i inskrypcjach oficjalnych, podkreślającego siłę, sprawność fizyczną, młodzieńczy wigor.

⁵⁵ Kolejny raz sumeryjska nazwa świątyni **mes.lam** zapisana jest bez samego słowa „świątynia, dom” (sum. **e₂**).

⁵⁶ *mutabbilum od wabalum* — „nieść, przynosić”; w temacie Gtn — „rządzić, zarządzać”.

⁵⁷ *ellutim od ellum* — „czysty, święty”.

który oszczędził ludność z Mari i Tutul.

Książę pobożny, który rozjaśnił oblicze Tiszpaka, składa ofiary czyste dla Ninazu (i) ochrania swych ludzi w potrzebie, który ustanowił pokojowo ich podstawy wewnątrz Babilonu.

Pasterz ludu, którego czyny miłe są Isztar, który osadził Isztar w E-ulmasz, wewnątrz z Agade, (miasta) handlu.

(Ten) który objawił prawdę, który przewodzi ludom, który sprowadził z powrotem Boginię Opiekuńczą⁵⁸ swą dobrotliwą do Aszur.

(Ten), który uciszył niezadowolonych, król, który w Niniwie, w E-ulmasz obwieścił rytuały kultowe Isztar.

Pobożny, oddany bogom wielkim, potomek Su-mu-la-El(a), dziedzic potężny Sin-muballi, a nasienie odwieczne władzy królewskiej.

Król potężny, słońce Babilonu, który pozwala wzejść światłości nad krajem Sumeru i Akadu, król, który zmusił do posłuszeństwa cztery strony świata, ulubieniec Isztar — oto ja!

Gdy Marduk, ład zaprowadzić (wśród) ludu i krajowi dobre obyczaje dać poznać, polecił mi, prawo i sprawiedliwość w usta kraju włożyłem (oraz) dobrobyt ludowi zapewniłem.

Wtedy też:

§ 1. Jeśli obywatel obywatela oskarżył i morder-

⁵⁸ *lamassi* (sum. **lama**) — bóstwo opiekuńcze, ze swej natury życzliwe. Niewątpliwie chodzi tu o Isztar „asyryjską”, zwaną niekiedy po prostu „Asyryjką” (*asšuritum*).

stwo mu zarzucił⁵⁹, a nie udowodnił mu (tego)⁶⁰, oskarżyciel <jego>⁶¹ zostanie zabity.

§ 2. Jeśli obywatel czary obywatelowi zarzucił i nie udowodnił (mu) tego, ten któremu czary zarzucono do Rzeki⁶² 'wejdzie, w Rzece się zanurzy, jeśli Rzeka dosięgnie go⁶³, oskarżyciel jego domostwo jego zabierze. Jeżeli człowieka tego Rzeka oczyści < go > i zostanie zdrowy, ten który czary (mu) zarzucił zostanie zabity, ten zaś, którego Rzeka oczyściła domostwo oskarżyciela swego zabierze.

§ 3. Jeśli obywatel podczas rozprawy sądowej z fałszywym świadectwem wystąpił, oświadczenia⁶⁴ swojego nie udowodnił, (to) jeżeli rozprawa ta (była) sprawą gardłową⁶⁵, człowiek ten zostanie zabity;

§ 4. jeżeli ze świadectwem (dotyczącym) zboża lub srebra wystąpił, karę rozprawy tej w całości poniesie.

⁵⁹ *nertam eliśu iddina* od *nertam nadanum* — „(oskarżenie o) morderstwo... rzucać”.

⁶⁰ *la uktinšu* — dosł. „nie potwierdził mu (tego)” od *kanum* — „być trwałym, utwierdzać, umacniać”. Chodzi zapewne o przedstawienie wiarygodnego świadka.

⁶¹ W nawiasach ostrych < > zaznaczone są zazwyczaj zaimki sufigowane, które podkreślając podmiot lub dopełnienie występują w języku akadyjskim bardzo często, jednak każdorazowe ich tłumaczenie na język polski powoduje w wielu przypadkach jedynie zbędne powtórzenia.

⁶² *dNaru (id₂)* — dosł. „bóg rzeki”.

⁶³ *iktaśasu* <= *iktaśadšu* od *kasâdum* — „zdobywać, osiągać”, tu w sensie pochłonięcia przez wody rzeki — „utonać”.

⁶⁴ *aivât iqbu* od *arvâtam qabûm* — dosł. „słowo powiedzieć”.

⁶⁵ *din napištim* — tłumaczenie dosłowne. W języku akadyjskim istnieje identyczny zwrot idiomatyczny, co w potocznej polszczyźnie; *napištu* — dosł. „gardło” oznacza też „życie”.

§ 5. Jeśli sędzia wyrok wydał⁶⁶, rozstrzygnięcia dokonał⁶⁷, tabliczkę opieczętowaną⁶⁸ sporządził, a następnie wyrok swój zmienił, (zaś) sędziemu temu udowodni się < mu > zmianę wyroku raz wydanego, (kwotę) roszczenia⁶⁹, o którą w sprawie w tej chodziło po dwunastokroć da i przed zgromadzeniem⁷⁰ 'z krzesła sędziowskiego < jego > usunie się go i (już) nie powróci i razem z sędziami, podczas rozprawy sądowej nie zasiądzie.

§ 6. Jeśli obywatel mienie⁷¹ boga lub pałacu skradł, obywatel ten zostanie zabity i ten, który rzecz skradzioną⁷² w ręce swe przyjął 'zostanie (także) zabity.

⁶⁶ *dinam dianum* — typowa składnia akadyjska, w której grupę orzeczenia tworzy orzeczenie i dopełnienie bliższe pochodzące od tego samego rdzenia; *dinum* — „sprawa sądowa, wyrok” — to rzeczownik odczasownikowy od *dianum* — „sądzić, rozsądzać, wydawać wyroki”. Przy próbie dosłownego tłumaczenia takich składni mielibyśmy niepotrzebne powtórzenia.

⁶⁷ *purusam parâsum* — zob. n. 66.

⁶⁸ *kunukkum*, w przeciwieństwie do zwykłego *tuppum* — „tabliczka, dokument”, oznacza „pieczęć” lub „tabliczkę, dokument, umowę, kontrakt” potwierdzony uwiarygodniającą „pieczęcią”. Tu sędzia wydawszy wyrok sporządził odpowiedni dokument i opatrzył go własną pieczęcią.

⁶⁹ *rugummum* — dosł. „roszczenie”; chodzi zatem o kwotę, o którą występuje powód. Wielu badaczy przyjmuje jednak, iż termin ten w powyższym kontekście oznacza zasądzoną „grzywnę”. Zastosowanie tłumaczenia „roszczenia” skutkuje przyjęciem interpretacji o zasadzie zadośćuczynienia, natomiast przekład „grzywna” wiąże karę dla sędziego wyłącznie z jego działaniem i osobą.

⁷⁰ *ina puhrim* — „na zgromadzeniu”; chodzi tu o upublicznienie aktu pozbawienia praw wykonywania zawodu sędziego.

⁷¹ Sumerogram **ni₃.ga** => akadyjskie *makkurum*, *bušum* — „majątek, dobytek, dobra, własność”.

⁷² *šurqum* (sumeryjskie **ni₃.zuh.a**) — dosł. „to co jest skradzione”, rzeczownik odczasownikowy od *sarâqum* — „kraść”, który także jest użyty w tym przepisie.

§ 7. Jeśli obywatel <albo> srebro albo złoto, albo niewolnika, albo niewolnicę, albo byka, albo owcę, albo osła, albo cokolwiek innego⁷³ z rąk syna obywatela lub niewolnika obywatela, bez świadka i (legalnego) kontraktu kupił, bądź na przechowanie przyjął, człowiek ten jest złodziejem (i) zostanie zabity.

§ 8. Jeśli obywatel <albo> bydło albo owcę, albo osła, albo świnie, albo barkę skradł, a jeśli (było) to boga, albo pałacu, (aż) po trzydziestokroć to odda; jeżeli (było) to *muškena*⁷⁴ po dziesięciokroć to zwróci; jeżeli (zaś) złodziej tego (co trzeba) oddać nie ma, zostanie zabity.

§ 9. Jeśli obywatel, któremu cokolwiek zginęło, to coś zgubione w rękach (innego) obywatela pochwytał, (a jeżeli) obywatel, w którego rękach <jego> zguba została pochwycona powiedział: „Sprzedawca sprzedał mi to, przy świadkach dokonałem zakupu”, natomiast właściciel zguby powiedział: „Świadców znających zgubę moją zaprawdę przyprowadzę” i (jeśli) nabywca sprzedawcę, który mu sprzedał oraz świadków, przy których dokonał zakupu, przyprowadzi, a także właściciel zguby i świadków znających zgubę jego przyprowadzi, sędziowie słowa ich sprawdzą i świadkowie, przy których zakup został dokonany oraz świadkowie znający zgubę, to co wiedzą⁷⁵ przed bogiem oświadczą; sprzedawca (zatem) jest złodziejem (i) zostanie zabity. Właściciel zguby zgubę swą weźmie, (a) nabywca z domu sprzedawcy srebro, które zapłacił odbierze (sobie);

§ 10. jeżeli kupujący sprzedawcy, który sprzedał mu

⁷³ *mimma šumsu* — dosł. „co tylko ma swą nazwę”; tu w znaczeniu „cokolwiek bądź, każde inne dobro”.

⁷⁴ Zob. wyżej ss. 42-46.

⁷⁵ *mūdūšunu* — dosł. „wiedzę swą”.

(zgubę) i świadków, przy których (ją) zakupił, nie przyprowadził, (a) właściciel zguby świadków znających zgubę jego przyprowadził, nabywca jest złodziejem (i) zostanie zabity, właściciel zguby zgubę swoją odbierze;

§ 11. jeżeli właściciel zguby świadków znających zgubę jego nie przyprowadził, jest kłamcą, oszczerstwo rzucił (i) zostanie zabity;

§ 12. jeżeli sprzedawca doszedł do kresu (swego)⁷⁶, nabywca z domu sprzedawcy (kwotę) roszczeń (swych) w rozprawie tej pięciokrotną weźmie;

§ 13. jeżeli tego obywatela świadkowie <jego> nie są w pobliżu, sędziowie termin za sześć miesięcy wyznaczają mu, (a) jeśli przez sześć miesięcy świadków swych nie przyprowadzi, człowiek ten jest kłamcą, karę rozprawy tej w pełni poniesie.

§ 14. Jeśli obywatel małego syna obywatela ukradł, zostanie zabity.

§ 15. Jeśli obywatel < albo > niewolnikowi pałacu, albo niewolnicy pałacu albo niewolnikowi *muškena*, albo niewolnicy *muškena* przez bramę główną⁷⁷ pozwolił wyjść, zostanie zabity.

§ 16. Jeśli obywatel <albo> niewolnika albo niewolnicę zbiegłych z pałacu lub od *muškena* w domu swym ukrył i na wezwanie herolda (ich) nie wydał, pan domu tego zostanie zabity.

⁷⁶ *ana simtim ittalak*; *simtum* — „ustalony koniec, kres, przeznaczenie, los, termin śmierci”; *ittalak* od *alâkum* — „iść, dojść, przyjść, dotrzeć”. Zwrotem tym Babilończycy określali śmierć, z przyczyn naturalnych i pełni on podobną rolę do polskiego „dożyć swych dni”.

⁷⁷ *abullum* (sum. **ka₂.gal**) — „główna brama (miejska)”. Pozwolić wyjść przez bramę miasta było równoznaczne z nie powstrzymaniem ucieczki.

§ 17. Jeśli obywatel <albo> niewolnika albo niewolnicę zbiegłych w stepie⁷⁸ pochwycił i panu jego oddał go (ją), dwa szekle srebra pan niewolnika da jemu;

§ 18. jeżeli niewolnik ten pana swego nie wymieni, do pałacu przyprowadzi go, sprawa jego⁷⁹ zostanie zbadana i panu jego zostanie on zwrócony;

§ 19. jeżeli niewolnika tego w domu swym zatrzymał <go>, (zaś) później niewolnik w rękach jego zostanie pojmany, obywatel ten zostanie zabity;

§ 20. jeżeli niewolnik z rąk tego, (który) pochwycił go, zbiegł, obywatel ten panu niewolnika (na) życie (swe) wobec boga przysięgnie i wolny odejdzie⁸⁰.

§ 21. Jeśli obywatel (w ścianie) domu wyłom uczynił⁸¹, przed wyłomem tym zabije się go i powiesi <go>⁸².

⁷⁸ *šerum* — „step, łąka, pola, otwarta przestrzeń” — tu w znaczeniu otwartej przestrzeni poza obrębem miasta, niekoniecznie stepu.

⁷⁹ *warkassu* od *warkatšu* — sprawa tegoż niewolnika.

⁸⁰ *utaššar* od *wašârum* — „wypuszczać, uwalniać, pozostawać wolnym”. Tu w znaczeniu „swobodnego odejścia” po złożeniu przysięgi, która całkowicie uwalnia człowieka od domniemanej winy — współdziałaniu w ucieczce niewolnika. Tłumaczenie dosłowne („zostanie uwolniony, wypuszczony”) zakłada błędnie postawienie go wcześniej w stan oskarżenia, podczas gdy zgłoszenie pojmania zbiegłego niewolnika oraz faktu jego ponownej ucieczki, podobnie jak złożenie przysięgi może być także aktem dobrej woli.

⁸¹ *ipluš* od *palâšum* — „dziurawić, przebijać”, w złożeniu *bitam palâšam* — dosł. „dom przedziurawić” — oznacza uczynienie wyłomu w ścianie domu celem dokonania kradzieży. Mimo najodpowiedniejszego tłumaczenia *bitam ipluš* — „(do) domu włamał się”, wybrałem wariant opisowy, dokładniej oddający pierwotny sens czasownika *palâšum*.

⁸² *ihallaš-šu* od *(h)alâlum* — „wieszać”. Chodzi tu o wystawienie zwłok przestępcy na widok publiczny w miejscu dokonania przestępstwa.

§ 22. Jeśli obywatel rabunku dokonał⁸³ i został złapany, człowiek ten zostanie zabity;

§ 23. jeżeli rabuś⁸⁴ nie zostanie złapany, obywatel obrabowany, o tym, co mu skradziono przed bogiem zaświadczy⁸⁵; miasto⁸⁶ lub *rabiânum*⁸⁷, na terytorium którego lub w okręgu którego⁸⁸ rabunku dokonano, wszystko, co mu skradziono, zwróci jemu;

§ 24. jeżeli (chodzi o) życie⁸⁹, miasto lub *rabiânum* 1 minę srebra jego bliskim dadzą.

§ 25. Jeśli w domu obywatela pożar wybuchł,

⁸³ *hubtam habâtum* — opisywana już wyżej (zob. n. 66) składnia akadyjska, w której dopełnienie bliższe i orzeczenie wywodzą się od tego samego rdzenia *habâtum* — „rabować, dokonywać rabunku przy użyciu przemocy (rozbój)”. Dosł. byłoby zatem „rabunek zrabował”.

⁸⁴ *habbatum* — pochodzące od tego samego rdzenia *habâtum*, który wprowadził rodzaj przestępstwa w § 22. Ponieważ chodzi tu o rabunek dokonany przy użyciu siły, bardziej zatem rozbój niż skryte złodziejstwo, właściwszym tłumaczeniem niż „złodziej” wydaje się być „rabuś”, o ile nie idące dalej w tym samym kierunku „rozbójnik” — por. § 24, w którym rabunkowi towarzyszyło morderstwo.

⁸⁵ *ubar-ma* od *bârum*, *burrum* (temat D) — „oficjalnie oświadczyć, wymienić zgodnie z prawdą” — ma formę uroczystej deklaracji, poświadczenia prawdy w obliczu boga.

⁸⁶ *âlum* — „miasto, miejscowość”; w Kodeksie Hammurabiego różne konteksty występowania słowa pokazują, iż chodzi zarówno o miasta jak i małe miejscowości oraz osady, mające jednak bramy (a zatem i mury) oraz zwartą zabudowę.

⁸⁷ *rabiânum* — „naczelnik, przełożony”, osoba stojąca na czele władz tegoż *âlum* (samorządu miejskiego) — „burmistrz, prefekt, mer”.

⁸⁸ *ša ina erseti-šunu ũ pati-šunu*. W złożeniu tym *ersetum* — „ziemia, teren, terytorium” oznacza obszar miasta wraz z przyległymi doń ziemiami, natomiast szerszy termin *pâtum* — „okręg administracyjny, dystrykt”

— określa okręg administracyjny, podległy jurysdykcji owego *rabiânum*.

⁸⁹ Tzn. jeśli w wyniku napadu rabunkowego ofiara straciła życie

— została zamordowana.

(a inny) obywatel, który go ugasić przyszedł, na dobytek⁹⁰ pana domu podniósł swój wzrok⁹¹ i dobytek pana domu wziął, człowiek ów w ogień ten zostanie wrzucony.

§ 26. Jeśli <albo> żołnierz⁹² albo „sieciarz”⁹³, któremu na wyprawę królewską iść rozkazano, nie poszedł, bądź najemnika⁹⁴ najął i (jako) zastępcę swego wysłał, żołnierz lub „sieciarz” ten zostanie zabity, (zaś) wynajęty przez niego domostwo jego przejmie.

§ 27. Jeśli <albo> żołnierz albo „sieciarz”, który w twierdzy królewskiej⁹⁵ dostał się do niewoli, potem zaś pole jego i ogród jego innemu zostały oddane i (ten) służbę⁹⁶ jego pełnił⁹⁷, (to) jeżeli powrócił i (do)

⁹⁰ *numâtum* — „mienie ruchome” — tu „wyposażenie domu”.

⁹¹ *in-šu išši-ma* od *inum našum* — tłumaczenie dosłowne „oczy podnieść, spojrzeć” — w sensie „zainteresować się”.

⁹² *ređūm* (sum. **uku.uś / aga₃.uś**) — „żołnierz (zawodowy)”, zapewne regularnej formacji ciężkozbrojnej piechoty. W szczególnych kontekstach termin ten oznaczał również „żandarma”, żołnierza garnizonu, pełniącego funkcje policyjne.

⁹³ *bâirum* (**śu.ku₆**) — dosł. „rybak” — tu w znaczeniu „sieciarz”, żołnierz, zapewne formacji lekkozbrojnej piechoty, wyposażony w popularną jako broń zaczepną w Mezopotamii sieć bojową. Według innych hipotez chodzi o „marynarzy” (zob. Szlechter, ss. 374-375) lub elitarne oddziały do zadań specjalnych (komandosi), podporządkowane bezpośrednio królowi (zob. Finet, ss. 51-52; Salonen, BiOr25, ss. 160=162).

⁹⁴ *agrūm* (sum. **lu₂.hun.ga**) — „najemnik”, zarówno „pracownik najemny” jak i „żołnierz” — sam w sobie termin nie ma związku z czynnościami militarnymi.

⁹⁵ Tzn. podczas pełnienia służby garnizonowej, jako członek załogi twierdzy przygranicznej.

⁹⁶ *ilkum* (od *alâkum*) — „służba, powinność”, którą zobowiązani byli pełnić ludzie należący do grupy *muškenum* (tu żołnierze) w zamian za przydzieloną im działkę ziemi królewskiej i gospodarstwo.

⁹⁷ *ittalak* od *alâkum* — dosł. „iść, chodzić” — „chodzić w/dla/w związku ze służbą” => „pełnić służbę”.

miasta swego dotarł, pole jego i ogród jego zostaną jemu zwrócone i on służbę swą pełnić będzie.

§ 28. Jeśli <albo> żołnierz albo „sieciarz”, który w twierdzy królewskiej dostał się do niewoli, (a) syn jego służbę pełnić jest zdolny, pole i ogród zostaną mu dane i służbę ojca swego pełnić będzie;

§ 29. jeżeli syn jego jest (zbyt) mały i służby ojca swego pełnić nie jest zdolny, trzecia część pola i ogrodu matce jego zostanie dana i matka jego wychowa go⁹⁸.

§ 30. Jeśli <albo> żołnierz albo „sieciarz” pole swe, ogród swój lub dom swój w obliczu służby⁹⁹ porzucił i oddalił się, (zaś) drugi potem pole jego, ogród jego lub dom jego wziął i 'trzy lata służbę jego pełnił, (to) jeśli on powróci i pola swego, ogrodu swego lub domu swego będzie się domagał, nie zostaną mu dane; ten, który je wziął i służbę jego pełnił, on (dalej) pełnić ją będzie;

§ 31. jeżeli tylko na jeden rok oddalił się i powrócił, pole, ogród lub dom jego zostaną mu oddane i on służbę swą pełnić będzie.

§ 32. Jeśli <albo> żołnierza albo „sieciarza”, który podczas wyprawy królewskiej dostał się do niewoli, kupiec wykupił i (do) miasta jego pomógł mu dotrzeć¹⁰⁰,

(to) jeżeli w domu jego na okup jest, on sam siebie

wykupi; jeżeli w domu jego na okup za niego nie ma, przez świątynię miasta swego zostanie wykupiony; jeżeli w świątyni miasta jego na okup nie ma, pałac wykupi

⁹⁸ *urabba-šu* od *rabum* — „być dużym”, w temacie D dosł. „sprawiać, aby był większy”.

⁹⁹ Tłumaczenie dosłowne zwrotu *ina pani ilkim*. Chodzi o ciężary związane z pełnieniem służby, których zbieg chciał uniknąć.

¹⁰⁰ *uštakšid-aš-šu* od *kašadum* — „zdobywać, osiągać, docierać”, w temacie Š — „sprawiać, by zdobył, dotarł”.

go; pole jego, ogród jego i dom jego na wykupienie jego nie będą dane.

§ 33. Jeśli <albo> oficer¹⁰¹ albo podoficer dezertersów¹⁰² (w swym oddziale) miał lub na wyprawę królewską najemnego zastępcę przyjął i (nim) dowodził, oficer lub podoficer ten zostanie zabity¹⁰³.

§ 34. Jeśli oficer lub podoficer dobytek żołnierza wziął, żołnierza skrzywdził, żołnierza w najem oddał¹⁰⁴, żołnierza w sądzie możnemu wydał¹⁰⁵, podarunek króla, żołnierzowi dany zabrał, oficer lub podoficer ten zostanie zabity.

§ 35. Jeśli obywatel bydlę¹⁰⁶ lub owcę¹⁰⁷, które

¹⁰¹ Sumeryjskie terminy **ugula.pa.pa** i **nu.bandā₃** w znaczeniu funkcji wojskowych określają dwa stopnie oficerskie, odpowiednio średniego i niższego szczebla: wyższy rangą **ugula.pa.pa** (najprawdopodobniej po akadyjsku *makil battim*) i niższy rangą **nu.bandā₃** (akad. *laputtūm*, *luputtūm*). Najczęściej proponowane przekłady to „kapitan” dla **ugula.pa.pa** i „porucznik” dla **nu-bandā₃**. Wydaje się jednak, iż każda próba znalezienia odpowiednika we współczesnym nazewnictwie stopni wojskowych zawsze będzie obarczona ryzykiem błędu. Babilończycy nie mieli tak rozwiniętej hierarchii oficerskiej średniego i niższego szczebla, stąd przyporządkowanie obu terminom współczesnych stopni, pozostanie w sferze niedokładnej analogii. W tej sytuacji zdecydowałem się w tłumaczeniu obu funkcji oddać główny sens ich zróżnicowania hierarchicznego.

¹⁰² *šāb nishatim* — dosł. „żołnierzy zbiegłych”. Chodzi o powtórą rekrutację raz już zbiegłych z wojska żołnierzy.

¹⁰³ Oficerowie — werbownicy mieli osobiście przeprowadzać pobór do swych oddziałów i ręczyli głową za prawidłowość operacji.

¹⁰⁴ W celu czerpania korzyści z wynajęcia żołnierza jako siły roboczej.

¹⁰⁵ Czyli nie bronił go dostatecznie w czasie sporu sądowego z moźnym.

¹⁰⁶ *lātum* (sum. **ab₂.gu₄.ha₂**) — „bydlę rogate” — ogólne określenie dla wskazanych sumerogramami krów (sum. **ab₂**), byków (sum. **gu₄**) i cieląt.

¹⁰⁷ *senūm* (sum. **u₈.udu.ha₂**) — chociaż najbardziej naturalnym jest prze-

król żołnierzowi dał, z rąk żołnierza kupił, srebro swe straci.

§ 36. Pole, ogród i dom żołnierza, „sieciarza” lub trybutariusza¹⁰⁸ nie mogą być sprzedane¹⁰⁹.

§ 37. Jeśli obywatel pole, ogród lub dom żołnierza, „sieciarza” lub trybutariusza kupił, tabliczka jego zostanie złamana¹¹⁰ i srebro swe straci; pole, ogród lub dom do posiadacza¹¹¹ ich wróca.

kład „owce”, termin ten pełni funkcję ogólnego określenia, oznaczającego nie tylko wskazane sumerogramami owce (sum. **u₈**), barany (sum. **udu nita₂**) i jagnięta, ale też kozy (sum. **zeh₃**), kozły (sum. **ud₅**) i inne „małe zwierzęta hodowlane”. Dopuszczalne jest tłumaczenie „trzoda”, jednak z obowiązkowym zaznaczeniem, iż nie chodzi o „trzodę chlewną”, którą Babilończycy również hodowali.

¹⁰⁸ *naši biltum* — dosł. „przynoszący trybut” — od *našum* — „nieść, przynieść” i *biltum* — „podatek, trybut, kontrybucja”, tu w znaczeniu opłaty za dzierżawę. Terminem tym określano „dzierżawców” ziemi królewskiej, którzy w odróżnieniu od zwykłych dzierżawców (obywatele lub nie) ziemi prywatnej, w zamian za ustalony procent plonów użytkowali ziemię i domy oddane im w dzierżawę przez króla.

¹⁰⁹ *ana kaspim nadânum* — dosł. „za srebro oddać”, *kaspum* (sum. kuj.babbar) — dosł. „srebro”. Ze względu na powszechną w Babilonii rolę srebra jako elementu wartościującego każdy towar dopuszczalne jest tłumaczenie „pieniądze”. Jednak mając na uwadze możliwość utrzymania oryginalnego brzmienia i kolorytu tekstu, bez żadnej szkody dla jego zrozumienia oraz liczne konteksty, w których właściwsze, względnie nawet jedynie dopuszczalne jest tłumaczenie „srebro”, zdecydowałem się w całej pracy konsekwentnie trzymać się owej wersji dosłownej przekładu. Jedynie w zwrotach „sprzedał” (*ana kaspim iddin* — dosł. „za srebro oddał”) jako, że chodzi bardziej o przetłumaczenie czynności sprzedawania, a nie samego terminu *kaspum* („srebro”), przyjąłem zasadę podawania tłumaczenia interpretacyjnego.

¹¹⁰ Złamanie publiczne tabliczki z umową kupna-sprzedaży było równoznaczne z unieważnieniem całej transakcji.

¹¹¹ Użyty tu termin *bêlum* — „pan, właściciel, posiadacz” — najwyraźniej odnosi się nie do rzeczywistego właściciela, którym pozostaje król, lecz do *muškena*, jego aktualnego użytkownika.

§ 38. Żołnierz, „sieciarz” lub trybutariusz z pola, ogrodu, ani domu, tych od swej służby¹¹², małżonce swej, ani córce swej (nic) nie zapisze lub za dług swój nie odda.

§ 39. (zaś) z pola, ogrodu lub domu, które kupił i (przez to) posiada, małżonce swej lub córce swej (może) zapisać, bądź za dług swój oddać.

§ 40. Kapłanka) *naditum*¹¹³, kupiec lub pełniący inną służbę, pole swe, ogród swój albo dom swój (może) za srebro dać, nabywca (zaś) służbę tego pola, ogrodu i domu, które kupił będzie pełnił.

§ 41. Jeśli obywatel na pole, ogród lub dom z żołnierzem, „sieciarzem” lub trybutariuszem zamienił się i dopłatę dał, żołnierz, „sieciarz” lub trybutariusz do pola swego, ogrodu swego i domu swego powróci, a dopłatę, która została mu dana, zachowa.

§ 42. Jeśli obywatel pole pod uprawę wydzierżawił i na polu zboża nie wyhodował¹¹⁴, (a) dowiedzie mu się, że na polu pracy (stosownej) nie wykonał; zboża tyle co (plony) sąsiada jego właścicielowi¹¹⁵ pola da;

§ 43. jeżeli nie uprawił i zaniedbał (je)¹¹⁶, zboża tyle

¹¹² Tymi, którymi dysponuje w zamian za swą służbę dla króla.

¹¹³ *naditum* (sum. **lukur**) — grupa kapłanek zobowiązanych do zachowania ślubów czystości (dziewictwa), zwykle żyjących w odosobnieniu, w klasztorach — „zakonnica”. Jak pokazują to przepisy *Kodeksu Hammurabiego* prowadziły one także działalność gospodarczą oraz wychodziły za mąż, wszelako pod warunkiem zachowania ślubów czystości.

¹¹⁴ *la uštābši* od *bašum* — „być, istnieć”, w temacie Š — „sprawić by zaistniało” => „produkować, hodować”.

¹¹⁵ *bel eqlim* — dosł. „pan pola” w sensie „właściciel pola”.

¹¹⁶ *ittadi* od *nadum* — „rzucić, porzucić, upadać, powodować upadek”. Chodzi o „zaniedbanie” pola w wyniku nie podjęcia prac nie tylko produkcyjnych ale też niezbędnych robót, chroniących pole przed

co (plony) sąsiada jego panu pola da, a pole, które zaniedbał, pługiem zaorze, zabronuje i właścicielowi pola (je) zwróci.

§ 44. Jeśli obywatel ugór¹¹⁷ na trzy lata, aby (go) zagospodarować¹¹⁸ wynajął, a pozostał bezczynny¹¹⁹ i pola nie zagospodarował, czwartego roku pole pługiem zaorze, przekopie i zabronuje oraz właścicielowi pola zwróci (je), a także za każde 1 **bur**¹²⁰ pola 10 **gur**¹²¹ ziarna odmierzy (mu);

§ 45. Jeśli obywatel pole swoje za czynsz¹²² rolnikowi dał i czynsz za pole swe (już) wziął, (a) potem pole bóg Adad zalał lub powódź (zeń glebę) uniosła, (będzie to) strata rolnika.

§ 46. jeżeli czynszu za pole jeszcze nie wziął lub za połowę, bądź trzecią część (plonów) pole dał, zbożem, które na polu wyrośnie, rolnik i właściciel pola według ustalonych proporcji podzielią się;

zdziczeniem. W warunkach mezopotamskich właśnie te czynności, doprowadzające ugór lub nieużytek do stanu pola uprawnego, wymagały najwięcej nakładów pracy.

¹¹⁷ *eqel nidūtum* — „pole porzucone” — zob. n. 116.

¹¹⁸ *teptetum* od *petūm* — „otwierać, rozpoczynać” — tu w sensie „otwierać (uzdatniać) do uprawy”, czyli „uprawić”, ale w znaczeniu „przygotować pod uprawę, zagospodarować (nieużytek)”.

¹¹⁹ *ah-šu iddi-ma* — dosł. „ramię swą opuścił”.

¹²⁰ Sumeryjskie **bur** (akad. *barūm*), to babilońska jednostka miary powierzchni, której wielkość była zmienna w czasie. W okresie starobabilońskim 1 **bur** = 18 **iku** (akad. *ikūm*), czyli 63540 m² = 6,35 ha (zob. n. 26).

¹²¹ Sumeryjskie **gur** (akad. *kur*) — babilońska jednostka miary objętości, której wielkość była zmienna w czasie. W okresie starobabilońskim 1 **gur** = 300 **silā₃** (akad. *qa*), czyli ok. 300 l (dokł. 1 **silā₃** = 0.846 l) — zob. n. 24.

¹²² *biltum* — tu „opłata dzierżawna”, zob. n. 108.

§ 47. jeżeli rolnik ze względu na to, że w roku poprzednim nakładów swoich nie odebrał, powiedział: „Chcę pole (dalej) uprawiać”, właściciel pola nie sprzeciwi się; właśnie ten rolnik pole jego będzie uprawiać i podczas żniw, zgodnie z umową swą, zboże weźmie.

§ 48. Jeśli obywatelowi, na którym dług oprocentowany ciąży¹²³ pole jego bóg Adad zalał lub powódź (glebę zeń) uniosła, albo też z braku wody zboże na polu nie wyrosło, w roku tym zboża wierzycielowi¹²⁴ swemu nie zwróci, tabliczkę swą zwilży¹²⁵ i procentów za rok ten nie da.

§ 49. Jeśli obywatel srebro od kupca wziął i pole (do) uprawy zboża lub sezamu¹²⁶ kupcowi dał oraz powiedział mu: „Pole upraw i zboże lub sezam, które wyrosną, zbierz (i) zachowaj sobie” (i) jeżeli rolnik¹²⁷ na polu zboże lub sezam wyhodował, (to) podczas żniw zboże lub sezam, które na polu wyrosły, właściciel pola weźmie (sobie), a zboże zamiast srebra jego i odsetek jego, które od kupca wziął oraz za kosztą uprawy kupcowi da;

§ 50. jeżeli pole (zbożem) obsiane lub pole sezamem obsiane dał, zboże lub sezam, które na polu wyrosną, to właśnie właściciel pola weźmie i srebro oraz odsetki kupcowi zwróci;

¹²³ *hubullum eli-šu ibaśsi-ma* — dosł. „dług na nim jest”.

¹²⁴ *bel hubulli-šu* — dosł. „pan długu jego”.

¹²⁵ Zwilżenie glinianej tabliczki umożliwiało dokonanie zmian w tekście kontraktu na niej napisanego — tu zmianę terminu spłaty długu lub odsetek.

¹²⁶ *śamaśšammūm* (sum. **śe.giś.i₃**). Zapis sumerogramami doskonale pokazuje znaczenie słowa — „ziarno krzewu tłustego”.

¹²⁷ Rolnik wynajęty i opłacany przez kupca.

§ 51. jeżeli srebra do zwrócenia nie ma (zboże lub) sezam według wartości ich zamiast srebra jego i odsetek jego, które od kupca wziął, zgodnie z brzmieniem dekretów królewskich¹²⁸ kupcowi da;

§ 52. jeżeli rolnik na polu zboża, ani sezamu nie wyhodował, umowy swej nie zmieni¹²⁹.

§ 53. Jeśli obywatel przy umacnianiu grobli (na) polu swym pozostał bezczynny i grobli swej nie umocnił, a w grobli jego otwór powstał¹³⁰ i glebę¹³¹ woda uniosła, człowiek, w którego grobli <jego> otwór powstał, zboże, którego utratę spowodował, zwróci (w tej ilości);

§ 54. jeżeli zboża zwrócić (w tej ilości) nie może, on sam i dobytek jego zostaną sprzedane, a wieśniacy¹³², którym zboże ich woda uniosła, podziela się (srebrem).

§ 55. Jeśli obywatel kanał swój w celu nawodnienia (pola) utworzył, (a) pozostał bezczynny i pole sąsiada jego woda (z gleby) wypłucze, zboża tyle, co sąsiad jego (stracił), odmierzy (mu).

¹²⁸ Dekrety królewskie (*simdat šarrim*), które między innymi regulowały ceny zboża i innych artykułów względem srebra.

¹²⁹ Najprawdopodobniej zapis ten odnosi się do kupca, który zgodnie z § 49 wziął pole nie obsiane i uprawiać miał je wynajęty przezeń rolnik. Rolnik ten nie wyhodował zboża i to kupiec poniesie stratę, gdyż zamiast srebra i odsetek miał dostać ich równowartość w plonach z danego pola.

¹³⁰ *pitum ittepte* od *pitum petûm* — dosł. „otwór otwierać” — zob. n. 66.

¹³¹ *ugarum* — „gleba, rola”, żyzna i użyźniana wierzchnia warstwa ziemi na polu uprawnym.

¹³² *mârû ugârim* — dosł. „synowie roli”. Wybrałem termin wieśniacy, jako oddający sens mieszkania na wsi i uprawiania roli, a jednocześnie nie zawierający w sobie dodatkowych aspektów społecznych, takich jak np. termin „chłop, osadnik”. Poza tym w jęz. akadyjskim istnieją osobne słowa określające chłopca lub rolnika.

§ 56. Jeśli obywatel wodę wypuścił i uprawy¹³³ z pola sąsiada jego woda uniosła, (za każdy) 1 **bur** (pola) 10 **gur** zboża odmierzy (mu).

§ 57. Jeśli pasterz, aby trawą owce¹³⁴ móc paść, z właścicielem pola nie ugodził się i bez (zgody) właściciela pola (na) polu owce wypasał, (gdy) właściciel pola z pola swego (plon) zbierze, pasterz, który bez (zgody) właściciela pola (na) polu owce wypasał, prócz tego¹³⁵ (za każde) 1 **bur** (pola) 20 **gur** zboża właścicielowi pola da.

§ 58. Jeśli po tym, jak owce z pól odeszły¹³⁶ i wspólne kadzie (do pojenia)¹³⁷ w głównej bramie miejskiej zostały powiązane, pasterz owce na pole zapędził i na polu owce wypasał, pasterz pole, (na którym owce) pasły się, będzie doglądał i podczas żniw

¹³³ *epšetum* — dosł. „praca, wysiłek” w sensie efektów pracy rolniczej w przygotowaniu upraw, jednak jeszcze nie plony.

¹³⁴ *šēnūm* — zob. n. 107.

¹³⁵ Tzn. tej części plonów (zapewne roślin pastewnych), które pozostały nie spasione.

¹³⁶ *iteli-anim* — dosł. „wzejdą, wejda”. Użyty czasownik *elūm* — „wchodzić, iść w górę” może dowodzić, iż pola uprawne znajdowały się nieco poniżej naturalnego poziomu terenu, co ułatwiało zapewne ich nawadnianie.

¹³⁷ *kannum* — „(duże) naczynia” — (AHw ss. 437-438), tu zapewne służące do wspólnego pojenia zwierząt ze stad wielu pasterzy. Dopuszczalne są jednak inne tłumaczenia — „powrozy, zagrody dla zwierząt” (zob. Finet, s. 64, Szlechter, ss. 305-306, Klima, s. 126). Miałyby one ułatwiać lokalizację zwierząt na polach dopuszczonych do spasania. W obu przypadkach zniesienie ich z pól i umieszczenie w głównej bramie miasta było oficjalnym poświadczeniem zakończenia okresu wypasu trzód na polach, które ponownie przygotowywano pod nowe zasiewy. Pasterze musieli to respektować i przenieść się ze swymi stadami dalej od miasta, w step.

(za każdy) 1 **bur** (pola) 60 **gur** zboża¹³⁸ właścicielowi pola odmierzy.

§ 59. Jeśli obywatel bez (zgody) właściciela sadu¹³⁹ w sadzie obywatela drzewo ściał, pół miny srebra zapłaci.

§ 60. Jeśli obywatel pole dla zasadzenia sadu ogrodnikowi dał, (a) ogrodnik sad posadził, przez cztery lata sad będzie hodować¹⁴⁰; w piątym roku właściciel sadu i ogrodnik po równo podzielą się, (jednak) właściciel sadu część swoją (sobie) wybierze i weźmie;

§ 61. jeżeli ogrodnik pola nie obsadził w całości i ugór (częściowo) pozostawił, ugór (ten) jako część jego zostanie dany mu;

§ 62. jeżeli pola, które zostało dane mu pod sad, nie obsadził, jeśli jest ono zaorane¹⁴¹, dochód z pola za lata,

w których leżało odłogiem, ogrodnik właścicielowi pola (plon) taki jak (uzyskał) sąsiad jego odmierzy, a także prace rolne (na nim) wykona i właścicielowi pole zwróci;

§ 63. jeżeli (jest to) ugór, na polu prace rolne wykona i właścicielowi pola (je) zwróci, a także (za każde) 1 **bur** (pola) 10 **gur** zboża za rok jeden odmierzy.

§ 64. Jeśli obywatel sad swój ogrodnikowi do (sztucznego) zapylenia dał, ogrodnik dopóki sadem

¹³⁸ Wysokość kary podkreśla fakt utraty przez właściciela pola całego zbioru, z uwagi na zniszczenie nowych zasiewów przez stado.

¹³⁹ *kirūm* (sum. **kiri**₆) — „ogród, sad” — tu, ze względu na wspomniane drzewo oraz długi okres oczekiwania na zbiory (§ 60), najwyraźniej chodzi o sad.

¹⁴⁰ *urabba od rabūm* temat D—„wzrastać, stawać się większym” => „sprawiać by rósł” (por. n. 98).

¹⁴¹ Odmienność tej regulacji od następnej polega na tym, iż założenie sadu ma nastąpić na polu uprawnym, a nie nieużytkach.

dysponuje, z plonów¹⁴² sadu dwie trzecie właścicielowi sadu da, (a) jedną trzecią sam weźmie;

§ 65. jeżeli ogrodnik sadu nie zapylił i do zmniejszenia się plonów doprowadził, ogrodnik plon sadu taki jak (uzyskał) sąsiad [właścicielowi sadu odmierzy.]

**** Dalsze 7 kolumn tekstu na steli jest uszkodzonych i rekonstruowanych na podstawie innych źródeł. Ponieważ jednocześnie nie ma całkowitej pewności co do ich prawidłowej kolejności, ta grupa przepisów ma oznaczenia literowe, a nie numerację bieżącą. Podaję tylko te przepisy, z których zachowały się przynajmniej całe zwroty lub wyrazy. ****

§ A. Jeśli obywatel srebro od kupca pożyczył¹⁴³ i kupiec jego zażądał ich, a nic do oddania on nie ma, (jeżeli zatem) sad swój po (sztucznym) zapyleniu kupcowi dał i powie mu: „Daktyle wszystkie, które w sadzie wyrosną, w zamian za srebro twoje weź sobie”, kupiec ten nie (może ich) przyjąć; daktyle, które w sadzie wyrosną, tenże właściciel sadu weźmie, a srebro i odsetki od niego zgodnie z brzmieniem tabliczki jego kupcowi wypłaci; daktyle dodatkowe, które w sadzie wyrosną, tenże właściciel sadu (sobie) weźmie.

§ B. Jeśli [obywatel] dom pragnie zbudować, a sąsiad jego, który [...]

§ C. [...] jako zapłaty nie da mu.

§ D. Jeśli zboże lub (inne) mienie za dom „służbowy”¹⁴⁴, który jest domem sąsiada jego, a który chce kupić, dał, (to)

¹⁴² *biltum* — tu w znaczeniu „przychodów (z sadu)” — zob. n. 109.

¹⁴³ *ilqe-ma* od *leqúm* — dosł. „wziął”.

¹⁴⁴ *bit ilkim* — dom, a raczej całe obejście przydzielane przez króla w zamian za pełnienie określonej służby.

cokolwiek dał, utraci; dom do posiadacza¹⁴⁵ swego wróci. Jeśli dom ten „służbowym” nie jest, może kupić (go); za dom ten zboże, srebro lub (inne) mienie da.

§ E. Jeśli obywatel (na) nieużytku bez (zgody) sąsia[da swego] dom [zbudował], dom [zbudowany] ut[raci], (zaś) do [właściciela nieużytek ów powróci(?)].

§ F. [Jeśli obywatel, którego sąsiada <jego> dom zawalił się lub pole sąsiada jego stało się nieużytkiem, do właściciela (domu) zrujnowanego¹⁴⁶ powie: „Zrujnowany (dom) twój umocnij, (gdyż) od domu twego zawali się mój”, zaś do właściciela ugoru (powie:) „Nieużytek twój zagospodaruj, (gdyż) dom mój może zostać przedziurawiony¹⁴⁷”, (a) świadków postawi [i jeżeli] przez zrujnowany (dom) złodziej [włame się], [wszystko, co podczas włamania zginie], właściciel [(domu) zrujnowanego zwróci]; jeżeli zaś złodziej wyłom [uczyni], właściciel [nieużytku] cokol[wiek zginie] (tyle) zwró[ci mu]¹⁴⁸.

§ G. Jeśli [...] nie [...]

§ H. [...] w [...] mur, który grozi zawaleniem, mur ten [...]

§ I. Jeś[li właściciel domu] sublokatorowi¹⁴⁹] w [domu swym] poz[wolił zamieszkać i] obywatel zamieszkały

¹⁴⁵ Zob. n. 111.

¹⁴⁶ *nabalkattum* — dosł. „ruina”.

¹⁴⁷ Czyli dokonane włamanie przez zrobienie otworu w ścianie — por. §§ 21-22.

¹⁴⁸ Regulacja ta świadczy o istnieniu zwartej zabudowy w osadach babilońskich, w której zawalenie się jednego z domów stanowi poważne zagrożenie dla sąsiednich, gdyż ich ściany stykały się ze sobą. Powstawała wtedy taka sama luka, odsłaniająca ściany boczne, co przy terenie nie zagospodarowanym („nieużytku”) w całym ciągu zabudowy.

¹⁴⁹ *waśšabum* — dosł. „mieszkaniec, lokator”, od *waśšabum* — „mieszkać”.

całość srebra za wynajem na jeden rok właścicielowi [domu] dał, (a) właściciel domu sublokatorowi, gdy jeszcze dni jego nie wypełniły się¹⁵⁰, z domu swego kazał wyjść, srebro, które sublokator dał jemu, utraci.

§ K. [...] zwróci mu.

§ L. Jeśli kupiec zboże lub srebro (na) oprocentowaną pożyczkę dał¹⁵¹, za 1 **gur**, [100] **sila**₃ zboża zysku¹⁵² weźmie, (a) jeśli srebro (na) oprocentowaną pożyczkę dał, za 1 szekel¹⁵³ srebra 1/6 (szekla) i 6 „ziaren” zysku weźmie¹⁵⁴.

§ M. Jeśli obywatel, który oprocentowaną pożyczkę otrzymał, srebra na (jej) zwrot nie ma (ale) zboże ma, zgodnie z dekretem królewskim¹⁵⁵ [kupiec] jako zysk [swój ile trzeba] zboża weźmie; jeżeli kupiec jako zysku swego (za) 1 **gur** więcej (niż) [100 **sila**₃ zboża), albo też (za) [1 szekel srebra] więcej (niż) 1/6 (szekla) i 6 [„ziaren” srebra] zażąda, utraci wszystko, co pożyczył.

§ N. Jeśli kupiec [zboże lub srebro] dla zysku procentowego [dał] i zysk według (tego jak) za zboże (i) srebro [...] wziął, zboża i srebra nie [...]

¹⁵⁰ W sensie "nie upłynęły".

¹⁵¹ *hubullum* (sum. **ur₅.ra**) — „oprocentowana pożyczka, dług z odsetkami".

¹⁵² *sibtum* — „zysk, odsetki" od oprocentowanej pożyczki *hubullum*.

¹⁵³ *siqlum*, *seqel* (sum. **gin₂**) — jednostka wagi; 1 *seqel* = 180 *še'um* (sum. **še**) „ziaren" = 1/60 mana („miny") = 8,4 g.

¹⁵⁴ Pożyczka zbożowa obciążona zatem była 33,3% lichwą, zaś pożyczka srebra 36,6%.

¹⁵⁵ Chodzi o dekryty królewskie regulujące ceny oficjalne różnych towarów w odniesieniu do srebra, które w dobie funkcjonowania wolnego rynku były zapewne raczej cenami uśrednionymi, stosowanymi jako miernik wartości w tego rodzaju sytuacjach, nie zaś cenami obligatoryjnie narzucanymi przez króla (zob. n. 128). Dekryty te regulowały także wysokość lichwy dla różnych transakcji.

§ O. [Jeśli kupiec zboże lub srebro na pożyczkę oprocentowaną dał i część zysku według (tego jak) za zboże lub srebro otrzymał), (jeżeli) zboża albo srebra tyle ile (już) otrzymał, nie odliczył¹⁵⁶, tabliczki nowej nie spisał, albo też zysk procentowy do kapitału (wyjściowego)¹⁵⁷ doliczył, kupiec ten zboża (lub srebra) tyle, ile wziął, podwoi i zwróci.

§ P. Jeśli kupiec zboże lub srebro na pożyczkę oprocentowaną dał i kiedy na pożyczkę (je) oddawał, srebro według odważnika¹⁵⁸ małego lub zboże według miary małej dał [i], gdy podczas odbierania srebro według [odważnika dużego], zboże [według miary dużej] odebrał, [kupiec ten] wszystko [co przyjął utraci].

§ Q. Jeśli [kupiec zboże lub srebro] na po[życzkę oprocentowaną bez świadka [i kontraktu] dał, wszystko, co dał, utraci.

§ R. Jeśli obywatel zboże lub srebro od kupca pożyczył¹⁵⁹ i zboża lub srebra na zwrot nie ma, zaś (inne) mienie ma, wszystko co w ręku jego jest przed świadków przyniesie (i) kupcowi swemu da; kupiec nie będzie się spierał (i) przyjmie (to).

§ S. [...] zostanie zabity.

§ U. Jeśli obywatel obywatelowi srebro na wspólny interes¹⁶⁰ dał, zyski i straty, które będą przed bogiem po równo podzielą.

¹⁵⁶ Od pozostałej do spłacenia kwoty.

¹⁵⁷ *qaqqadum* (sum. **sag.du**) — „głowa”, w tekstach gospodarczych „dobra znajdujące się w dyspozycji, kapitał”; tu chodzi o „kwotę podstawową”, od której nalicza się odsetki — „kapitał wyjściowy”.

¹⁵⁸ *abnum* (sum. **na**) — dosł. „kamień” => „kamienny odważnik”.

¹⁵⁹ *ilqe-ma* (od *leqūm*) — dosł. „wziął”.

¹⁶⁰ *tapputum* (sum. **tab.ba**) — „wspólnota interesów, spółka, wspólna działalność”.

§ V = 100. Jeśli kupiec agentowi handlowemu¹⁶¹ srebro na wydanie i prowadzenie handlu powierzył¹⁶² i z misją wysłał go, (a) agent handlowy w czasie podróży srebrem sobie powierzonym [obracał], jeżeli tam gdzie przybył, zysk osiągnął,

*** *Dalszy tekst już z odwrotnej strony steli.****

zyski procentowe (od) srebra całego, które wziął, oszacuje oraz dni swoje policzy¹⁶³ i kupca swego spłaci;

§ 101. jeżeli tam, gdzie przybył, zysku nie osiągnął, srebro wzięte agent handlowy podwoi i kupcowi odda.

§ 102. Jeśli kupiec agentowi handlowemu srebro na pożyczkę nieoprocentowaną¹⁶⁴ dał i tam gdzie (ten) przybył, straty poniósł, kapitał (wyjściowy) kupcowi zwróci;

§ 103. jeżeli w podróży na drodze jego nieprzyjacieli wszystko, co niósł, odbierze mu; agent handlowy przysięgę na boga wypowie i odejdzie wolny.

§ 104. Jeśli kupiec agentowi handlowemu zboże, wełnę, olej lub inny towar na sprzedaż¹⁶⁵ dał, agent handlowy srebro rozliczy i kupcowi zwróci; agent

¹⁶¹ *šamallūm* (sum. *šaman₂.la₂*) — „pomocnik (w interesach), agent”.

¹⁶² *iddin* (od *nadanum*) — dosł. „dał”.

¹⁶³ Czyli odliczy koszty podróży oraz własne wynagrodzenie według ilości dni pracy.

¹⁶⁴ *tadmiqtum* w przeciwieństwie do *hubullum* oznacza „pożyczkę nieoprocentowaną”, nie mającą przynosić zysków procentowych.

¹⁶⁵ Użyty czasownik *pašārum* znaczy dosł. „rozluźniać, rozpuszczać, rozprowadzać (np. towar)”.

handlowy dokument opieczetowany na srebro, które kupcowi oddał, weźmie;

§ 105. jeżeli agent handlowy był niedbały i dokumentu opieczetowanego na srebro, które kupcowi oddał, nie wziął, srebro nie udokumentowane, w rachunku rozliczeniowym¹⁶⁶ nie zostanie ujęte.

§ 106. Jeśli agent handlowy srebro od kupca wziął i (wobec) kupca swego wyprze się (tego), (a) kupiec ten przed bogiem i świadkami wzięcie srebra przez agenta handlowego udowodni, agent handlowy srebra tyle, ile wziął, po trzykroć kupcowi odda.

§ 107. Jeśli kupiec agentowi handlowemu zawierzył¹⁶⁷ i agent handlowy wszystko, co kupiec dał mu, kupcowi swemu zwrócił, kupiec (zaś) wszystkiego, co agent handlowy oddał mu, wyprze się, (a) agent handlowy ten przed bogiem i świadkami kupcowi udowodni (to), kupiec ponieważ (wobec) agenta handlowego swego wyparł się, wszystko co odebrał sześciokrotnie agentowi handlowemu odda.

§ 108. Jeśli oberżystka¹⁶⁸ jako zapłatę za piwo zboża nie przyjęła, (lecz) według odważnika (zbyt) dużego srebro przyjęła, bądź równowartość piwa względem wartości zboża obniżyła (i) oberżystce tej udowodni się to, do wody wrzuci się ją¹⁶⁹.

§ 109. Jeśli oberżystka, w domu której przestępcy

¹⁶⁶ *nikassum* (sum. **ni₃.kas₇.ak**) — „bilans obrachunkowy, rachunek rozliczeniowy”.

¹⁶⁷ *iqip-ma* od *qiâpum* — „zaufać, zawierzyć, powierzyć (coś)”.

¹⁶⁸ *sâbîtum* (sum. **mi₂.kurun.na**) — „oberżystka, karczmarka” — kobieta prowadząca zajazd, oberżę, karcznię, w której m.in. podaje się napoje alkoholowe oraz oferuje noclegi.

¹⁶⁹ W sensie „utopi się ją”.

zebrali się, przestępców tych nie pojmała oraz do pałacu nie doprowadziła, oberżystka ta zostanie zabita.

§ 110. Jeśli (kapłanka) *naditum*¹⁷⁰ (lub) (arcykapłanka) *entum*¹⁷¹, która w klasztorze¹⁷² nie mieszka, oberżę otworzyła¹⁷³, bądź po piwo do oberży weszła, obywatelka¹⁷⁴ ta zostanie spalona.

§ 111. Jeśli oberżystka 1 (60-litrowy) antałek piwa¹⁷⁵

¹⁷⁰ Zob. n. 113.

¹⁷¹ *enturn* lub *ugbabtum* (sum. **nin.dingir**) — „arcykapłanka”, najwyższa funkcja w hierarchii kapłanek babilońskich i wcześniej sumeryjskich. Jako jedyne uczestniczyły w obrzędach świętych zaślubin z głównym bogiem panteonu państwowego, reprezentowanym podczas rytualnych czynności przez króla.

¹⁷² *gagūm* (sum. **ga₂.gi₄.a**) — „klasztor żeński”.

¹⁷³ Dopuszczalne są dwie interpretacje zapisu. „Otworzyła (drzwi) oberży”, aby wejść i tam przebywać i jak czytamy dalej kupić piwo lub „otworzyła oberżę” i prowadziła ją. Użyty spójnik *u lu* („lub”), a nie *u* („i”) nie wyklucza żadnej z możliwości.

¹⁷⁴ *aiviltum*, żeńska forma od *awilum* zob. s. 72. Zwraca uwagę użycie tu żeńskiego odpowiednika terminu „obywatel” — „obywatelka”, podkreślającego status społeczny osoby, a nie zwykłego terminu *sinništum* — „kobieta”, wskazującego na płeć.

¹⁷⁵ Możliwe są dwie transliteracje akadyjskie i dwa różne tłumaczenia tego sumeryjskiego zapisu: 1 (lub) **60 kaš.u₃sa.ka.du₃**. Pierwsza: *60 sila₃ piham* (to samo inaczej: *0.1.0piham*) — „60 **sila₃** piwa mieszanego”. Druga: *1 piham* — „1 antałek (garniec) piwa mieszanego”. Wynika to z dwóch przyczyn. Po pierwsze w systemie sześćdziesiątym zapisana tu jednostka pojedynczym pionowym klinem, może oznaczać albo „1” i odnosić się do naczynia, albo 60 jednostek objętości **sila₃** i określać ilość płynu, bądź co najbardziej prawdopodobne objętość danego naczynia na piwo. Po drugie sam termin *pihum* (**kaš.u₃sa.ka.du₃**) oznacza albo gatunek „piwa mieszanego”, albo rodzaj naczynia na piwo, czemu nie musi przeczyć brak predeterminatywu **dug₂**, właściwego dla nazw naczyń. Najbardziej odpowiednie w tej sytuacji wydało mi się tłumaczenie „1 (60-litrowy) antałek piwa”.

na kredyt dała, w czasie żniw 50 **silā₃** zboża odbierze (sobie).

§ 112. Jeśli obywatel w podróży znajduje się i srebro, złoto, (drogie) kamienie lub „bagaże”¹⁷⁶ (z) rąk swych (innemu) obywatelowi dał i do przewiezienia przekazał mu, (a) człowiek tamten wszystkiego, co miał przewieźć, w miejscu docelowym¹⁷⁷ nie oddał i wziął (sobie), właściciel przesyłki człowiekowi temu wszystko, co miało być przewiezione i nie zostało oddane udowodni, człowiek ten pięciokrotnie wszystko, co zostało mu przekazane, właścicielowi przesyłki odda.

§ 113. Jeśli obywatel u obywatela zboże lub srebro ma¹⁷⁸, a bez zgody właściciela zboża ze składu lub klepiska zboże wziął, człowiek ten, któremu bez (zgody) właściciela wzięcie zboża ze składu lub klepiska, udowodni się, tyle zboża, ile wziął, zwróci i wszystko, co tamten dał, utraci.

§ 114. Jeśli obywatel u obywatela zboża lub srebra już nie ma, a (jednak) „zastaw” sobie weźmie¹⁷⁹, za „zastaw” każdy 1/3 miny srebra zapłaci.

§ 115. Jeśli obywatel u obywatela zboże lub srebro

¹⁷⁶ Wieloznaczny termin *bišum* (sum. **ni₃.ga**) — „rzeczy, dobra ruchome, towary” z uwagi na kontekst podróży można tłumaczyć „bagaże”, również o przeznaczeniu handlowym.

¹⁷⁷ *ašar šubulum* — dosł. „miejsce przywiezienia”.

¹⁷⁸ Czyli ten drugi jest wobec niego zadłużony; *eli awilim še'am ū kaspam ešūm* znaczy dosł. „nad człowiekiem zboże i srebro mieć”.

¹⁷⁹ *nipusu ittepe* od *niput-šu nepūm*. Omawiana wyżej (zob. n. 66) składnia akadyjska, w której oba człony pochodzą od czasownika *nepūm* — „brać w zastaw”, *nipūtum* — „zastaw” odnosi się jednak tylko do istot żywych i może określać człowieka („zakładnik”), bądź zwierzę dane w zastaw.

ma, a zakładnika¹⁸⁰ sobie weźmie i zakładnik w domu wierzyciela do kresu (swego) doszedł, w sprawie tej roszczeń nie będzie;

§ 116. jeżeli (jednak) zakładnik w domu wierzyciela swego od pobicia lub złego traktowania zmarł, (zaś) właściciel zakładnika kupcowi swemu udowodni (to), jeśli (chodzi o) syna obywatela, syn jego zostanie zabity, jeśli o niewolnika obywatela, 1/3 miny srebra zapłaci i wszystko, jak wiele jemu dał, straci.

§ 117. Jeśli obywatela zobowiązanie dłużnicze obciąża i żonę swoją, syna swego lub córkę swą sprzedał¹⁸¹, bądź w służbę poddaństwa za długi¹⁸² oddał, 3 lata (w) domu nabywcy ich lub wierzyciela ich będą pracować, czwartego roku wolność im zostanie zwrócona;

§ 118. jeżeli (zaś) niewolnika lub niewolnicę w poddaństwo za długi oddał, (a) kupiec pozwoliwszy upłynąć (terminowi), sprzeda (jego/ją), nie można domagać się (ich) zwrotu.

§ 119. Jeśli obywatela zobowiązanie dłużnicze obciąża (i) niewolnicę swą, która dzieci urodziła mu, sprzedał, srebro (przez) kupca zapłacone, właściciel niewolnicy wypłaci i niewolnicę swą odzyska¹⁸³.

§ 120. Jeśli obywatel zboże swe na składowanie

¹⁸⁰ Treść §§ 115-116 dowodzi, że w tym przypadku „zastawem” był człowiek — „zakładnik”.

¹⁸¹ *ana kaspim iddin* — dosł. „za srebro dał”.

¹⁸² *kiśšâtum* oznacza oddanie się lub kogoś do dyspozycji wierzyciela, pracę u niego, służbę, jednak nie ostateczne zaprzędanie w niewolę. Stan ten trwał do czasu spłacenia długu lub regulowany był umową.

¹⁸³ Wydaje się, że istota tego przepisu polega na prawie pierwokupu, przysługującym właścicielowi tej niewolnicy, zapewne w nieograniczonym okresie czasu. Nawet w tak skomplikowanej sytuacji widać troskę wymiaru sprawiedliwości o ochronę więzi rodzinnych. Przepis

w domu (innego) obywatela złożył¹⁸⁴ i do spichlerza miało miejsce włamanie, bądź właściciel domu skład otworzył i zboże wziął lub (temu, że) zboże w domu jego zostało składowane całkiem zaprzeczył, właściciel zboża o zbożu swym przed bogiem świadectwo złoży, (a) właściciel domu zboże, które zabrał podwoi i właścicielowi zboża (je) odda.

§ 121. Jeśli obywatel w domu (innego) obywatela zboże składował, rocznie za 1 **gur** 5 **silā₃** zboża (jako) wynagrodzenie za składowanie da.

§ 122. Jeśli obywatel obywatelowi srebro, złoto lub cokolwiek (innego) na przechowanie zamierza dać, wszystko co zamierza dać świadkom pokaże, umowę sporządzi i (dopiero) do przechowania da;

§ 123. jeżeli zaś bez świadków i umowy na przechowanie dał i tam, gdzie dał, zostanie mu to zakwestionowane, sprawa ta roszczeniom nie podlega¹⁸⁵.

§ 124. Jeśli obywatel obywatelowi srebro, złoto lub cokolwiek (innego) w obecności świadków na przechowanie dał, a (ów) wyparł się tego, człowiekowi temu zostanie to udowodnione i wszystko czego się wyparł podwoi i odda.

§ 125. Jeśli obywatel coś swojego na przechowanie dał i tam, gdzie dał, albo poprzez wyłom w murze albo wtargnięcie¹⁸⁶ rzecz jego wraz z rzeczami właściciela domu została skradziona, właściciel domu, który był

ten stanowi istotny wyjątek od regulacji ogólnej z § 118, podyktowany faktem urodzenia przez tę niewolnicę dzieci obywatelowi.

¹⁸⁴ *našpakutim šapakum* (od *šapakum* — „usypać, ułożyć w stos”) — „na skład(owanie) składować”, zob. n. 66.

¹⁸⁵ *ūl išu* — dosł. „nie ma”.

¹⁸⁶ *nabalkatum* — „przejsście, przebycie” — tu w odróżnieniu od wy-

niedbały, wszystko, co na przechowanie zostało dane mu i (do czego) utraty dopuścił, właścicielowi mienia zwróci; właściciel domu wszystko, co jemu zostało skradzione, odszuka i od złodzieja odbierze.

§ 126. Jeśli obywatelowi nic nie zginęło, a „Coś mi zginęło” powiedział i władze okręgu¹⁸⁷ swego oskarżył, zaś, że nic mu nie zginęło władze okręgu jego przed bogiem wykażą mu, wszystko, czego żądał, podwoi i władzom okręgu swego da.

§ 127. Jeśli obywatel na (arcykapłankę) *ęntum* lub żonę obywatela palcem wskazał i (oskarżenia) nie dowiódł, obywatel ten przed sędziami zostanie wychłostany i połowę (głowy) jego ogoli się.

§ 128. Jeśli obywatel żonę sobie wziął, a umowy¹⁸⁸ z nią nie zawarł, kobieta ta nie jest żoną.

§ 129. Jeśli żona obywatela na spaniu¹⁸⁹ z innym mężczyzną została przyłapana, zwiąże się ich i do wody wrzuci¹⁹⁰; jeżeli (jednak) małżonek¹⁹¹ żonie swej

konania podkopu lub dziury (włamanie), chodzi o wtargnięcie do cudzego domu przez drzwi lub otwór okienny.

¹⁸⁷ *bâbtum* — „zgromadzenie okręgu” — lokalna władza samorządowa, która najwyraźniej odpowiedzialna jest też za porządek publiczny na terenie swego okręgu. Z tej racji człowiek poszkodowany może wnieść oskarżenie przeciw samemu zgromadzeniu za brak skutecznego przeciwdziałania przestępstwom na własnym terenie.

¹⁸⁸ *riksâtum* — „umowa pisemna, kontrakt” — tu w znaczeniu „aktu małżeństwa”.

¹⁸⁹ *ina itulim* od *itulim* — „spać, leżeć” — tu w znaczeniu „położyć się dla odbycia stosunku”; dopuszczalne tłumaczenia „na cudzołóstwie”, „na cudzołożeniu”.

¹⁹⁰ Najwyraźniej wrzucenie do wody (w tym przepisie na dodatek „związanych”) jest jednoznaczne z karą śmierci — dopuszczalne zatem tłumaczenie „utopi się”.

¹⁹¹ *bel aššatim* — dosł. „pan (właściciel) żony”.

życie daruje, także król poddanemu¹⁹² swemu życie daruje.

§ 130. Jeśli obywatel żonę obywatela, która mężczyzny nie zaznała i w domu ojca swego mieszka, zniewolił¹⁹³ <ją> i na łonie jej przespał się i przyłapią go, człowiek ten zostanie zabity, (a) kobieta ta zostanie uwolniona.

§ 131. Jeśli żonę obywatela mąż jej oskarżył <ją>, ale na spaniu z innym mężczyzną nie została przyłapana, przysięgę na boga złoży i do domu swego wróci.

§ 132. Jeśli żona obywatela, na którą z powodu innego mężczyzny palcem wskazano, na spaniu z innym mężczyzną nie została przyłapana, „na życzenie” męża swego¹⁹⁴ w rzece zanurzy się.

§ 133. Jeśli obywatel został uprowadzony (w niewole)¹⁹⁵ i w domu jego jest co jeść, żona jego [zatroszczy

¹⁹² *wardum* — dosł. „niewolnik”. Termin ten użyty tu został dla ogólnego podkreślenia podległości względem króla i odnosi się do wszystkich jego poddanych (również obywateli).

¹⁹³ *kabâlum* — „związać, zakneblować”, tu w znaczeniu „posiąść przemocą, zgwałcić”.

¹⁹⁴ *ana muti-ša* — dosł. „dla męża swego”. Najprawdopodobniej w tak wątpliwym przypadku zdrady pozostawiano do decyzji męża, czy jego żona ma poddać się „próbie wody”.

¹⁹⁵ *šalâlum* I — „unieść ze sobą, plądrować”, w tym przypadku oznaczać może „uprowadzenie (w niewole)”. Te wersje przyjmują np. Borger, ss. 58-59; Szlechter, ss. 335-336; Klima, ss. 131-132. Już jednak Driver-Miles ss. 215-216, a następnie Finet, s. 86 wskazywali na możliwość odniesienia się do *šalalum* II — „pełznąć, czołgać się”, wprowadzając znaczenie „chyłkiem (po kryjomu) zniknąć, oddalić się, zbiec”. Wydaje się jednak, że nieobecność męża spowodowana jest wyższą koniecznością i nie wynika z jego winy lub woli. Świadczyć o tym może zupełny brak restrykcji wobec niego, jakie są np. w §§ 136-140.

się o dom jego i] ciała swego upilnuje, (do domu) innego (mężczyzny) [nie wej]dzie;

§ 133 b. jeżeli zaś kobieta ta ciała swego nie upilnowała i do domu innego (mężczyzny) weszła, kobiecie tej udowodni się to i do wody wrzuci ją.

§ 134. Jeśli obywatel został uprowadzony (w niewolę) i w domu jego do jedzenia (nic) nie ma, (a) żona jego do domu innego (mężczyzny) weszła, kobieta ta kary nie poniesie.

§ 135. Jeśli obywatel został uprowadzony (w niewolę) i w domu jego do jedzenia (nic) nie ma, (a) przed powrotem jego żona jego do domu innego (mężczyzny) weszła i dzieci urodziła, potem, gdy mąż jej wrócił i do miasta swego dotarł, kobieta ta do swego pierwszego męża wróci, dzieci za ojcami swymi pójdą.

§ 136. Jeśli obywatel miasto swe porzucił i zbiegł, potem (zaś) żona jego do domu innego (mężczyzny) weszła, jeśli obywatel ten powrócił i żonę swą chciał odebrać, (to) ponieważ miastem swym wzgardził i zbiegł, żona zbiegłego do męża swego nie powróci.

§ 137. Jeśli obywatel (kapłankę) *śugitum*¹⁹⁶, która dzieci urodziła mu, lub (kapłankę) *naditum*, która o dzieci wystarała mu się¹⁹⁷, odprawić postanowił¹⁹⁸, kobiecie tej posag¹⁹⁹ jej zostanie <jej> zwrócony oraz połowa pola, ogrodu i dobytku zostanie jej dana i dzieci

¹⁹⁶ Grupa kapłanek, których nie obowiązywały śluby czystości. Mogły nie tylko wychodzić za mąż ale też mieć naturalne dzieci.

¹⁹⁷ *uraśu-śu* — dosł. „sprawiła, że ma”, od *raśum* — mieć, posiadać”.

¹⁹⁸ *pani-śu istakan* — „oblicze swe (na zrobienie czegoś) skierował”.

¹⁹⁹ *śeriktum* — „posag” — majątek wniesiony przez małżonkę do wspólnego gospodarstwa, jednak pozostający dzięki umowie małżeńskiej cały czas jej własnością.

swoje wychowa; gdy zaś dzieci swe wychowa, ze wszystkiego, co dla dzieci jej dano, część taka jak każdemu dziedzicowi²⁰⁰ zostanie jej dana i wybranek jej serca może ją poślubić.

§ 138. Jeśli obywatel „dziewiczą żonę”²⁰¹ swą, która dzieci nie urodziła mu, odprawił, srebra tyle co wiano²⁰² jej (wносиło) da jej oraz posag, który z domu ojca swego przyniosła, zwróci jej i może ją odprawić;

§ 139. jeżeli wiana nie było jedną minę srebra jako odprawę da jej;

§ 140. jeżeli jest *muškenem*, 1/3 miny srebra da jej.

§ 141. Jeśli żona obywatela, która w domu obywatela mieszka, odejść postanowiła oraz (w ukryciu) zarobki przywłaszcza sobie²⁰³, domostwo jego ruj-

²⁰⁰ *aplum*, (sum. **ibila**) — „potomek (zwykle syn) dziedziczący majątek, dziedzic, syn pierworodny”. Chodzi tu o każde z dzieci dziedziczących ten majątek, który wcześniej odprawiona kobieta otrzymała od męża, najwyraźniej po to, aby mieć środki na ich wychowanie i późniejsze wyposażenie.

²⁰¹ *hirtum* w odróżnieniu od pospolitego terminu *aššatum* — „żona, małżonka”, oznacza również żonę ale tylko taką, dla której dany mąż jest pierwszym i wstępowała w związek z nim jako dziewica. W przeciwieństwie zatem do *aššatum* termin *hirtum* nie może być użyty w odniesieniu np. do powtórnie wychodzących za mąż wdów lub rozwódek.

²⁰² Babilońskie *terhatum* odpowiadało do pewnego stopnia pierwotnemu znaczeniu polskiego „wiana”. Chodzi o „dar ślubny” składany przez ojca „młodego” ojcu oblubienicy i w wysokości przezeń określonej. W przeciwieństwie do posagu *šeriktum*, wnoszonego przez „młodą”, który przez cały czas pozostawał jej własnością, *tehratum* nie podlegało zwrotowi. Stanowiło zatem rodzaj „rekompensaty” dla ojca „młodej” za utratę córki i „ręk do pracy”.

²⁰³ *sikiltam isakkil* (zob. n. 26) od *sakalum* — „(potajemnie) przywłaszczać sobie”. Samo *sikiltum* oznacza „ukryty zarobek”.

nuje²⁰⁴, męża swego poniża²⁰⁵, (a) udowodni jej się (to), i jeżeli mąż odprawę jej zapowiedział, (może) odprawić ją i na drogę <jej>, (ani) na odprawę <jej> nic nie będzie jej dane. Jeśli mąż <jej> odprawy jej nie zapowiedział, mąż jej kobietę inną może poślubić, (a) kobieta ta²⁰⁶ jako niewolnica w domu męża swego pozostanie.

§ 142. Jeśli kobieta męża swego odtrąciła i powiedziała mu „Nie posiadasz mnie (więcej)”, sprawa jej przez władze okręgu jej zostanie rozpatrzona, i jeśli dobrze się prowadzi i występku nie ma, a mąż jej wciąż wychodzi (z domu) i bardzo poniża ją, kobieta ta winna nie jest, posag swój odbierze i do domu ojca swego pójdzie;

§ 143. jeżeli (zaś) nie prowadzi się dobrze, wciąż wychodzi (z domu), dom swój rujnuje, męża swego poniża, kobieta ta do wody zostanie wrzucona.

§ 144. Jeśli obywatel (kapłankę) *nadîtum* poślubił i ta (kapłanka) *nadîtum* niewolnicę mężowi swemu dała i dzieci (przez to) sprawiła że ma, (zaś) człowiek ten z (kapłanką) *śugîtum* ożenić się postanowił, człowiekowi temu nie będzie (na to) wyrażona zgoda, (kapłanki) *śugîtum* nie poślubi.

§ 145. Jeśli obywatel (kapłankę) *nadîtum* poślubił i o dzieci nie wystarała mu się, a z (kapłanką) *śugîtum* ożenić się postanowił, człowiek ten (kapłankę) *śugîtum*

²⁰⁴ *usappah* od *sapâhum* — „burzyć, niszczyć”, ale też „doprowadzać do upadu, zaniedbywać, rujnować”.

²⁰⁵ Tłumaczenie dosłowne, *uśamta* od *matum* — „być małym, niskim”, w temacie sprawczym *Ś* — „pomniejszać, sprawiać aby był mały” — ma identyczne znaczenie co polskie „poniżyć”.

²⁰⁶ Czyli dawna żona, która dopuszczała się wykroczeń.

będzie mógł poślubić, do domu swego wprowadzi ją; ta (kapłanka) *śugîtum* z (kapłanką) *nadîtum* nie będzie stawiana na równi.

§ 146. Jeśli obywatel (kapłankę) *nadîtum* poślubił i niewolnicę mężowi swemu ona dała, a (ta) dzieci urodziła, później zaś niewolnica ta z panią swą stawiała się na równi, ponieważ dzieci urodziła, pani jej nie sprzeda jej, ale znakiem niewolniczym napiętnuje²⁰⁷ i do niewolnic (swych) zaliczy ją;

§ 147. jeżeli zaś dzieci nie urodziła, pani jej będzie mogła ją sprzedać.

§ 148. Jeśli obywatel żonę sobie wziął, a febra²⁰⁸ pochwyliła ją (i) inną wziąć postanowił, może ją poślubić, żony swej, którą febra chwyciła nie odprawi <jej>, w domu (który) zbudowali pozostanie i dopóki żyje, będzie ją utrzymywał;

§ 149. jeżeli kobieta ta w domu męża swego mieszkać nie zgodziła się, posag jej, który z domu ojca swego przyniosła, zostanie jej zwrócony i odejdzie.

§ 150. Jeśli obywatel małżonce swej pole, ogród, dom lub dobytek podarował <jej> (i) opieczętowany dokument (na to) sporządził dla niej, po (śmierci) męża <jej>, dzieci jej nie będą mieć roszczeń wobec niej; matka spadek swój dziecku, które (najbardziej) kocha, da, obcemu (zaś nic) nie odda²⁰⁹.

§ 151. Jeśli kobieta, która w domu obywatela mieszka, aby wierzyciel²¹⁰ męża jej nie wziął jej, męża

²⁰⁷ *abuttam śakanum* — „piętno niewolnicze położyć”, najprawdopodobniej rodzaj tatuażu (por. n. 262).

²⁰⁸ *la'bum, la'ibum* — „zakaźna gorączka”, najprawdopodobniej febra.

²⁰⁹ Czyli komuś spoza rodziny.

²¹⁰ *bel hubullim* — dosł. „pan oprocentowanej pożyczki”.

swego zobowiązała (i) sprawiła, że sporządził (na to) dokument; jeżeli człowiek ten, zanim kobietę tę poślubił, pożyczkę oprocentowaną na siebie miał (zaciągniętą), wierzyciel jego małżonki jego nie weźmie, a jeżeli kobieta ta, zanim do domu obywatela weszła, pożyczkę oprocentowaną na siebie miała (zaciągniętą), wierzyciel jej męża jej nie weźmie;

§ 152. jeżeli po tym jak kobieta ta do domu obywatela weszła, na nich pożyczka oprocentowana została (zaciągnięta), oboje oni kupca będą spłacać.

§ 153. Jeżeli żona obywatela z powodu mężczyzny innego męża swego pozwoliła zabić, kobietę tę na pal wbije się.

§ 154. Jeżeli obywatel z córką swą miał stosunek²¹¹, człowieka tego z miasta wypędzi się.

§ 155. Jeżeli obywatel dla syna swego narzeczoną²¹² wybrał i syn jego miał stosunek z nią, (a) on sam później na łonie jej przespał się i pochwycą go (na tym), człowieka tego zwiąże się i do wody wrzuci <go> .

§ 156. Jeżeli obywatel dla syna swego narzeczoną wybrał i syn jego nie miał stosunku z nią, (a) on sam na łonie jej przespał się, 1/2 miny srebra zapłaci jej i wszystko, co z domu ojca swego przyniosła w całości zwróci jej i wybranek jej serca będzie mógł ją poślubić.

§ 157. Jeżeli obywatel po (śmierci) ojca swego na łonie matki swej prześpi się, oboje oni zostaną spaleni.

§ 158. Jeżeli obywatel po (śmierci) ojca swego na

²¹¹ *iltanad* — dosł. „zapoznał się, poznał”, od *lamâdum* — „znać, poznawać, uczyć się” — tu w znaczeniu „poznał” jako kobietę, pod względem seksualnym.

²¹² *kallâtum* (sum. **e₂.gi₄.a**) — „oblubienica, oficjalna narzeczoną”.

łonie macochy(?)²¹³ swej, która dzieci urodziła, zostanie przyłapany, człowiek ten z domu ojca swego zostanie wypędzony.

§ 159. Jeśli obywatel, który do domu teścia²¹⁴ swego dar zaręczynowy²¹⁵ polecił zanieść, wiano dał (i) na kobietę inną zapatrzył się, a do teścia swego „Córki twej nie wezmę”, powiedział, ojciec córki, wszystko, co zostało przyniesione mu, weźmie (sobie).

§ 160. Jeśli obywatel do domu teścia dar zaręczynowy polecił zanieść, wiano dał, a ojciec córki „Córki mej nie dam ci” powiedział, wszystko jak wiele zostało przyniesione mu podwoi i zwróci.

§ 161. Jeśli obywatel do domu teścia dar zaręczynowy polecił zanieść, wiano dał, a przyjaciel jego oczerni go (i) teść jego panu żony powie: „Córki mej nie weźmiesz”, wszystko jak wiele zostało przyniesione mu, podwoi i zwróci, żony jego (zaś) przyjaciel jego nie weźmie (sobie).

§ 162. Jeśli obywatel żonę (sobie) wziął (i) dzieci urodziła mu, a kobieta ta do kresu (swego) doszła, z posagu jej ojciec jej nie będzie się domagał, posag jej jest jej dzieci.

²¹³ *rabîtum* — dosł. „wielka, główna” — znaczenie w tym kontekście nie jest jasne. Proponowane są: „macocha” (Borger, s. 62; Klima, s. 134) lub „główna, pierwsza żona” (Szlechter, s. 346; Finet, ss. 94-95). Tak czy inaczej odrębność tego przepisu od poprzedniego pokazuje, iż nie chodzi o naturalną matkę.

²¹⁴ W §§ 159-164 wszędzie chodzi niewątpliwie o przyszłego „teścia”, podobnie jak przyszłego „pana żony” i przyszłą „żonę”. Mają one charakter przypadków hipotetycznych, mogących nastąpić w przyszłości.

²¹⁵ *biblum* — „dar, podarunek, plon” — tu „dar zaręczynowy”.

§ 163. Jeśli obywatel żonę (sobie) wziął i nie sprawiła, że ma dzieci, a kobieta ta do kresu (swego) doszła, jeśli wiano, które człowiek ten do domu teścia swego przyniósł, teść jego zwrócił mu, posagu kobiety tej mąż jej nie będzie się domagał, posag jej (jest) domu ojca jej;

§ 164. jeżeli teść jego wiana nie zwrócił mu, z posagu jej tyle co wiano jej odliczy i posag jej do domu ojca jej zwróci.

§ 165. Jeśli obywatel dziedzicowi swemu, któremu „przyznaje pierwszeństwo”²¹⁶, pole, ogród lub dom podarował (i) dokument opieczętowany napisał mu, potem, gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, kiedy bracia będą się dzielić, dar przez ojca dany mu weźmie sobie i prócz tego majątkiem domu ojcowskiego po równo podzielią się.

§ 166. Jeśli obywatel dla synów, których ma, żony wybrał (ale) dla syna swego (jeszcze) małego żony nie wziął, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, kiedy bracia będą dzielić się, z majątku domu ojcowskiego bratu ich małemu, który żony (jeszcze) nie wziął, oprócz części jego, srebro (na) wiano odłożą dla niego i żonę dlań wybiorą.

§ 167. Jeśli obywatel żonę (sobie) wziął i dzieci urodziła mu, a kobieta ta do kresu (swego) doszła, gdy po niej kobietę drugą poślubił²¹⁷ i dzieci urodziła, po

²¹⁶ *śa in-śu mahru* — dosł. „który w oczach jego pierwszy (jest)”.

²¹⁷ Użyty jest ten sam czasownik *abâzum* — „brać, brać (za żonę) => żenić się”. W przypadku, gdy dopełnieniem bliższym jest słowo *aśśatum*

— „żona”, wskazujące na formalno-prawny charakter owego „wzięcia”, można cały zwrot tłumaczyć bardziej dosłownie: *aśśatam ahâzum*

— „(za) żonę wziąć”; jednak gdy w funkcji tej występuje rzeczow-

tym jak ojciec do kresu (swego) dojdzie, dzieci z uwagi na matki nie podziela się (całościowo), (lecz) posagi matek swych wezmą, a majątkiem domu ojcowskiego po równo się podziela.

§ 168. Jeśli obywatel syna swego „wydziedziczyć”²¹⁸ postanowił, do sędziów powie: „Syna mego wydziedziczam”, sędziowie sprawę jego zbadają i jeśli syn przewinienia ciężkiego, które by (praw) dziedzica pozbawiało (go), nie popełnił, ojciec syna swego (praw) dziedzica nie pozbawi;

§ 169. jeżeli przewinienie ciężkie, które by (praw) dziedzica pozbawiało przeciw ojcu swemu popełnił, za pierwszym razem będzie mu wybaczone, jeśli (zaś) przewinienie ciężkie po raz drugi popełni, ojciec syna swego (praw) dziedzica może pozbawić.

§ 170. Jeśli obywatelowi jego „dziewicza” żona dzieci urodziła mu i niewolnica jego dzieci urodziła mu, (a) ojciec za życia swego do dzieci, które niewolnica urodziła mu powiedział: „Dziećmi moimi (jesteście)” i do dzieci „dziewiczej” żony zaliczy je, potem, gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, majątkiem domu ojca dzieci „dziewiczej” żony i dzieci niewolnicy po równo podziela się, (a) (główny) dziedzic, syn „dziewiczej” żony spośród części spadku, wybierze swoją i weźmie;

§ 171 a. a jeżeli ojciec za życia swego do dzieci, które niewolnica urodziła mu: „Dziećmi moimi (jesteście)”, nie powiedział, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie,

nik *sinništum* — „kobieta”, konieczny jest, celem uniknięcia niejednoznaczności formalno-prawnej zaistniałej sytuacji, przekład bardziej interpretacyjny — „poślubić”.

²¹⁸ *nasâhum* — „pozbawić, usunąć, odebrać” w zwrocie *ina aplutim nasâhum* — dosł. „dziedzictwa pozbawić”.

majątkiem domu ojca dzieci niewolnicy z dziećmi „dziewiczej” żony nie mogą podzielić się, wolność niewolnicy i dzieciom jej zostanie przyznana²¹⁹ (i) dzieci „dziewiczej” żony dzieci niewolnicy jako niewolników nie będą się domagać²²⁰;

§ 171 b. „dziewicza” małżonka posag swój i podarunek²²¹, który mąż jej dał <jej> (i) na tabliczce zapisał jej, weźmie „sobie” oraz w mieszkaniu męża swego będzie mieszkała i dopóki będzie żyła, będzie je „dzierżyła”²²², (jednak) nie może go sprzedać²²³, jej spadek (jest) jej dzieci;

§ 172. jeżeli (zaś) mąż jej podarunku jej nie dał, posag jej zostanie jej zwrócony i z majątku domu męża swego część taką jak pierwszy dziedzic (sobie) weźmie. Jeśli dzieci jej, aby z domu odeszła, dokuczają jej, sędziowie sprawę jej rozstrzygną i na dzieci karę nałożą, kobieta ta z domu męża swego nie odejdzie; jeśli kobieta ta odejść postanowi, podarunek, który mąż jej dał jej, dzieciom swym pozostawi, (zaś) posag, ten z domu ojca swego zabierze i wybranek serca jej może ją poślubić.

§ 173. Jeśli kobieta ta tam, gdzie weszła, mężowi swemu później dzieci urodziła i potem kobieta ta zmar-

²¹⁹ *iššakan* (od *šakânum*) — dosł. „zostanie położona, ustanowiona”.

²²⁰ *ana wardutim iraggumu* — dosł. „o niewolnictwo nie będą zaskarżały”; *ragâmum* — „krzyczeć, żądać” lub „skarżyć (o coś) w sądzie, występować z roszczeniami na drodze sądowej”.

²²¹ *nudunum* — „dar, podarunek”, od *nadânum* — „dawać”.

²²² Tłumaczenie dosłowne: *ikkal* od *kâlum* — „trzymać, dysponować”. Ma zatem ta kobieta prawo użytkowania i kierowania, co jednak nie jest równoznaczne z pełnym prawem własności. Dalsza część przepisu wyjaśnia kwestię.

²²³ *ana kaspim nadânum* — dosł. „za srebro dać”.

ła, posagiem jej dzieci wcześniejsze i późniejsze²²⁴ podziela się;

§ 174. jeżeli zaś mężowi swemu późniejszemu dzieci nie urodziła, posag jej dzieci pierwszego męża²²⁵ jej (sobie) wezmą.

§ 175. Jeśli albo niewolnik pałacu albo niewolnik *muškena* córkę obywatela poślubił, (a ta) dzieci urodzi, pan niewolnika dzieci córki obywatela jako niewolników nie będzie się domagać.

§ 176 a. Jeśli niewolnik pałacu lub niewolnik *muškena* córkę obywatela poślubił i kiedy poślubił ją wraz z posagiem z domu ojca swego do domu niewolnika pałacu lub niewolnika *muškena* weszła i odkąd związali się ze sobą, dom zbudowali, mienie nabyli, potem zaś albo niewolnik pałacu albo niewolnik *muškena* do kresu (swego) doszedł, córka obywatela posag swój zabierze i wszystko co z mężem swoim, odkąd związali się, nabyli, na dwie (części) zostanie podzielone i połowę pan niewolnika weźmie, (a) połowę córka obywatela dla dzieci swych weźmie;

§ 176 b. jeżeli zaś córka obywatela posagu nie miała, wszystko co mąż jej i ona odkąd związali się (ze sobą) nabyli, na dwie (części) zostanie podzielone i połowę pan niewolnika weźmie, (a) połowę córka obywatela dla dzieci swych weźmie.

§ 177. Jeśli wdowa²²⁶, której dzieci są małe, do domu innego mężczyzny wejść postanowi, bez (zgody)

²²⁴ Tłumaczenie dosłowne: *mârũ mahrutum ũ warkutum*. Chodzi o dzieci z pierwszego i drugiego małżeństwa.

²²⁵ *hawri-ša-ma* od *hâwirum* — „(pierwszy) małżonek”.

²²⁶ *almattum* (sum. **nu.mu.su**) — „wdowa”.

sędziów nie wejdzie, gdy jednak do domu innego (pragnie) wejść, sędziowie spuściznę domu męża jej poprzedniego sprawdzą i dom męża jej poprzedniego mężowi jej późniejszemu i kobiecie tej powierzą oraz tabliczkę każą sporządzić dla niej²²⁷. Domostwa będą strzegli i małe (dzieci) wychowają, sprzętu domowego nie sprzedadzą²²⁸; nabywca, który sprzęt domowy dzieci wdowy kupi, srebro swe straci, (zaś) zakup właścicielowi jego zwróci.

§ 178 a. Jeśli (arcykapłance) *entum*, (kapłance) *naditum* lub (mniszce) *sekr(et)um*²²⁹, której ojciec jej posag podarował jej, tabliczkę napisał dla niej, (a) na tabliczce, którą dla niej napisał (tego, że) spadek swój komukolwiek wedle swego życzenia (może) dać, nie zapisał jej i (że) zgodnie z wolą jej²³⁰ nie pozwolił rozporządzać jej nim, potem gdy ojciec do kresu (swego) doszedł, pole jej i ogród jej bracia jej wezmą i stosownie do wartości udziału jej, racje zboża, oliwy i wełny dadzą jej i serce jej zadowolą;

§ 178 b. jeżeli (zaś) stosownie do wartości udziału jej racji zboża, oliwy i wełny nie dadzą jej, serca jej nie zadowolą, pole swe i ogród swój rolnikowi wedle swego życzenia może dać i rolnik będzie ją utrzymywał; pole,

²²⁷ W takiej sytuacji zostanie sporządzony oficjalny dokument, rejestrujący przekazanie w użytkowanie majątku po pierwszym mężu. Szlechter, s. 357 przyjmuje, że następne wiersze (47-52) odnoszą się bezpośrednio do treści owego dokumentu.

²²⁸ *ana kaspim ul inaddinu* — „za srebro nie dadzą”.

²²⁹ *sekrum, sekretum* — rodzaj kapłanek — dosł. (od *sekerum*) — „odgrozione, odseperowane”, mające ograniczony kontakt z otoczeniem => „mniszki”.

²³⁰ *mala libbi-ša* — dosł. „zgodnie z sercem swym”.

ogród i wszystko co ojciec jej dał jej dopóki żyje będzie dzierżyć (ale) nie sprzeda (tego), innego dziedzicem nie ustanowi²³¹, spadek po niej braci jej będzie.

§ 179. Jeśli (arcykapłance) *entum*, (kapłance) *nadîtum* lub (mniszce) *sekr(et)um*, której ojciec jej posag jej podarował <jej>, dokument opieczętowany napisał dla niej, a na tabliczce, którą napisał dla jej, (to, że) spadek swój komukolwiek wedle swego życzenia (może) dać, zapisał jej, (i) zgodnie z wolą swą rozporządzać jej pozwolił, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, spadek swój komukolwiek wedle swego życzenia da, bracia jej nie będą mieć roszczeń wobec niej.

§ 180. Jeśli ojciec córce swej — (kapłance) *nadîtum* z klasztoru²³² lub (mniszce) *sekr(et)um* posagu nie podarował jej, (a) potem ojciec do kresu (swego) doszedł, z majątku domu ojca część (taka) jak dziedzicowi każdemu²³³ zostanie jej przydzielona i dopóki żyje będzie (ją) dzierżyć, spadek po niej braci jej będzie.

§ 181. Jeśli ojciec (kapłankę) *nadîtum*, *qadištum* lub *kulmašitum*²³⁴ bogu przeznaczył i posagu nie podarował jej, po tym jak ojciec do kresu (swego) dojdzie, z majątku domu ojca trzecią część²³⁵ spadku swego

²³¹ *ul uppâl* od *apâlum* (temat *D uppulum*) — „ustanawiać spadkobiercą, dziedzicem”.

²³² *nadît gagîm*; *gagûm* — „klasztor żeński”. Przepis dowodzi, że były dwie grupy kapłanek *nadîtum*; zobowiązanych do życia w klasztorze, podobnie jak mniszki *sekr(et)um*, oraz mogących żyć i prowadzić działalność poza klasztorem. Tych drugich zatem dotyczą wcześniejsze przepisy o zawieraniu małżeństw.

²³³ *išten* — dosł. „jeden”, „pojedynczy”.

²³⁴ Dwie kategorie kapłanek zajmujących się prostytutką kultową.

²³⁵ Obniżenie do 1/3 normalnej wielkości spadku, przypadającego na tę

otrzyma i dopóki żyje będzie (ją) dzierżyć, spadek po niej braci jej będzie.

§ 182. Jeśli ojciec córce swej, (kapłance) *naditum* boga Marduka z Babilonu, posagu nie podarował <jej>, dokumentu opieczetowanego nie napisał, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, z majątku domu ojca trzecią część spadku swego (przy podziale) z braćmi swymi otrzyma i służby²³⁶ nie będzie (dłużej) pełnić; (kapłanka) *naditum* boga Marduka spadek (po) sobie komukolwiek wedle życzenia swego może dać.

§ 183. Jeśli ojciec córce swej, (kapłance) *šugitum*, posag podarował <jej>, za męża wydał ją²³⁷ (i) dokument opieczetowany napisał jej, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie majątkiem domu ojca nie będzie (ona) się dzielić.

§ 184. Jeśli obywatel córce swej, (kapłance) *šugitum*, posagu nie podarował <jej>, za męża nie wydał jej, potem gdy ojciec do kresu (swego) dojdzie, bracia jej zgodnie z wartością domu ojca posag podarują jej i za męża wydadzą ją.

§ 185. Jeśli obywatel noworodka w chwili naro-

kobietę ostro kontrastuje z § 180. Najprawdopodobniej wynika to z faktu, iż dla kapłanek zakonnych, żyjących w klasztorach, spadek ten był jedynym stałym źródłem utrzymania, natomiast *naditum*, które nie były zobowiązane żyć w klasztorze, wychodziły za męża i prowadziły działalność gospodarczą, względnie wspomniane *qadstum* i *kulmašitum*, oddające się prostytucji kultowej, miały inne stałe źródła dochodu.

²³⁶ Czyli powinności jako kapłanka boga Marduka.

²³⁷ *ana mutim iddiš-ši* lub *ana mutim la iddiš-ši* — dosł. „mężowi dał ją”, „mężowi nie dał jej”.

dzin²³⁸, aby adoptować²³⁹, wziął i wychował go, (o) wychowanka tego nie będzie można się dopominać.

§ 186. Jeśli obywatel małe (dziecko), aby adoptować, wziął, gdy zaś wziął je, (a) ono ojca swego lub matkę swą odnajdzie, wychowanek ten do domu ojca swego wróci²⁴⁰.

§ 187. dziecka (adoptowanego przez)²⁴¹ (dworzanina) *girseqqûm*²⁴², służącego pałacu²⁴³ lub dziecka (adoptowanego przez) (kapłankę) *sekr(et)um*, nie można będzie się dopominać.

§ 188. Jeśli rzemieślnik²⁴⁴ syna na wychowanie wziął i rzemiosła swego²⁴⁵ nauczył go, nie można się dopominać (o niego);

²³⁸ *sehram ina me-šu* — dosł. „małe (dziecko) w wodach jego”, w wodach płodowych, czyli w chwili narodzin.

²³⁹ *ana marûtim ilqe* (od *leqûm* — „brać”) — dosł. „dla usynowienia wziął” => „aby adoptować wziął”. Tłumaczenie dosłowne, chociaż też poprawne, w przypadkach, gdy nie jest określona płeć dziecka adoptowanego, może okazać się mylące. Dlatego pozostawiałem termin „usynowić” tylko tam, gdzie chodziło o chłopca, zaś przy braku pewności co do płci dziecka musiałem stosować przekład „adoptować”.

²⁴⁰ Przepis ten dotyczy najprawdopodobniej dziecka znalezione po zaginięciu lub porzuceniu.

²⁴¹ Zmieniające sens zapisu uzupełnienia „(adoptowanego przez)”, są logicznym następstwem charakteru tego przepisu, który wprowadza jedynie wyjątki do regulacji poprzedniej.

²⁴² *girsîqqûm*, *girseqqûm* (sum. **gir₃.se₃.ga**) — „funkcjonariusz, pracownik” państwowych jednostek administracyjno-gospodarczych, np. świątyni, pałacu, zakładów przetwórczych.

²⁴³ *muzzazum* — „sługa, pokojowy”, od *izuzzum* — „stać” (w służbie).

²⁴⁴ *mâr ummânim* (sum. **dumu.um.mi.a**) — „syn (członek) cechu rzemiosł”.

²⁴⁵ *šîpir qâti-šu* — dosł. „pracy rąk swoich”.

§ 189. jeżeli (zaś) rzemiosła swego nie nauczył go, wychowanek ten do domu ojca swego wróci.

§ 190. Jeśli obywatel małego (dziecka), które, aby adoptować, wziął i wychował je, do dzieci swych nie zaliczy go, wychowanek ten do domu ojca swego wróci.

§ 191. Jeśli obywatel małe (dziecko), które, aby adoptować, wziął i wychował je, (a) rodzinę własną założył²⁴⁶; potem zaś dzieci miał i wychowanek wypędzić postanowił, dziecko to bez niczego nie odejdzie, ojciec, który wychował je z majątku swego ruchomego 1/3 spadku (przewidzianego) dlań²⁴⁷ da jemu i odejdzie; z pola, ogrodu i domu (nic) nie (musi) dawać mu.

§ 192. Jeśli syn (dworzanina) *girseqqûm* lub syn (mniszki) *sekr(et)um* do ojca, który wychował go, i matki, która wychowała go powiedział: „Nie (jesteś) ty ojcem, nie (jesteś) ty matką”, język zostanie ucięty mu²⁴⁸.

§ 193. Jeśli syn (dworzanina) *girseqqûm* lub syn (mniszki) *sekr(et)um* dom ojca swego rozpoznał i ojca, który wychował go "oraz matkę, "która wychowała go, ""znenawidził i do domu ojca swego poszedł, oko wyłupią mu.

§ 194. Jeśli obywatel dziecko swe mamce przekazał i dziecko to w rękach mamki zmarło, (a) mamka bez (wiedzy) ojca jego i matki jego dziecko inne przystawiła²⁴⁹ (do piersi) (i) dowiedzie jej się tego, ponieważ

²⁴⁶ *bit-šu ipuś* — dosł. „dom swój zbudował”. *bitum* (sum. e₂) w podstawowym znaczeniu „dom, domostwo, obejście, gospodarstwo”, ale też „rodzina” je zamieszkująca, tworząca.

²⁴⁷ *śalušti (igi.3.gal₂) apluti (ibila)-šu* — dosł. „1/3 dziedzictwa jego”.

²⁴⁸ *lišan-šu inakkisu* — dosł. „język jego zostanie ucięty” — w kolejnych przepisach znajduje się podobna składnia genetywalna.

²⁴⁹ *irtakas* od *rakasum* — „wiązać, łączyć, połączyć”.

bez (wiedzy) ojca jego i matki jego dziecko inne przystawiła (do piersi), pierś utną jej.

§ 195. Jeśli syn ojca swego uderzył, rękę utną mu.

§ 196. Jeśli obywatel oko obywatelowi²⁵⁰ wybił, oko wybija mu;

§ 197. jeżeli kość obywatela złamał, kość mu złamają.

§ 198. Jeśli oko *muškenowi* wybił lub kość *muškena* złamał, 1 minę srebra zapłaci.

§ 199. Jeśli oko niewolnika obywatela wybił lub kość niewolnika obywatela złamał, połowę ceny jego zapłaci.

§ 200. Jeśli obywatel ząb obywatelowi równemu sobie²⁵¹ wybił, ząb wybija mu;

§ 201. jeżeli ząb *muškena* wybił 1/3 miny srebra zapłaci.

§ 202. Jeśli obywatel (w) policzek obywatela godniejszego niż on²⁵² uderzył, na Zgromadzeniu²⁵³ 60 razy bykowcem²⁵⁴ zostanie uderzony.

§ 203. Jeśli obywatel (w) policzek obywatela takiego jak on²⁵⁵ uderzył, 1 minę srebra zapłaci;

§ 204. Jeśli *muškenum* (w) policzek *muškena* uderzył, 10 szekli srebra zapłaci.

²⁵⁰ *mâr awîlim* — dosł. „synowi obywatela”. Zapis można przyjmować dosłownie lub traktować jako ogólne określenie „któremuś z obywateli”.

²⁵¹ Tłumaczenie dosłowne od *mehri-šu*.

²⁵² *ša eli-šu rabûm* — dosł. „ponad niego większego”.

²⁵³ *ina puhrim* od *puhrum* — „zgromadzenie, wiec”.

²⁵⁴ Tłumaczenie dosłowne od *qinnaz alpim* (sum. **kuš.usan.gu₄**) — „bicz (ze skóry) byka”.

²⁵⁵ *ša kîma šuati* — dosł. „który jak on (jest)”.

§ 205. Jeśli niewolnik obywatela w policzek obywatela uderzył, ucho mu utną.

§ 206. Jeśli obywatel obywatela w bójce uderzył i ranę mu zadał, człowiek ten przysięgnie: „Człowieka tego umyślnie nie uderzyłem” i lekarza opłaci;

§ 207. jeżeli (zaś) od uderzenia jego zmarł, (także) przysięgnie i jeśli (poszkodowany jest) obywatelem 1/2 miny srebra zapłaci;

§ 208. jeśli poszkodowany jest *muśkenem*²⁵⁶ 1/3 miny srebra zapłaci

§ 209. Jeśli obywatel córkę obywatela uderzył i sprawił, że płód swój poroniła, 10 szekli srebra za płód jej zapłaci;

§ 210. jeśli kobieta ta zmarła, córkę jego zabiją.

§ 211. Jeśli sprawił, że córka *muśkena* w (wyniku) uderzenia płód swój poroniła, 5 szekli srebra zapłaci;

§ 212. jeśli kobieta ta zmarła, 1/2 miny srebra zapłaci.

§ 213. Jeśli niewolnicę obywatela uderzył i sprawił, że płód swój poroniła, 2 szekle srebra zapłaci.

§ 214. jeżeli niewolnica ta zmarła 1/3 miny srebra zapłaci.

§ 215. Jeśli lekarz²⁵⁷ obywatelowi operację ciężką nożem z brązu wykonał, obywatela uzdrowił lub łuk brwiowy obywatela nożem z brązu otworzył i oko obywatela uzdrowił, 10 szekli srebra weźmie;

§ 216. jeżeli (to) *muśkenum* 5 szekli srebra weźmie;

²⁵⁶ *mar muśkenim* — dosł. „syn *muśkena*” — w interpretacji tego przepisu mamy podobną sytuację jak przepisu 196, zob. n. 250.

²⁵⁷ *asúm* (sum. **a.zu**) — „lekarz, chirurg”.

§ 217. jeżeli (to) niewolnik obywatela, pan niewolnika lekarzowi 2 szekli srebra da.

§ 218. Jeśli lekarz obywatelowi operację ciężką nożem z brązu wykonał i spowodował śmierć obywatela lub łuk brwiowy obywatela nożem z brązu otworzył i oka obywatela pozbawił²⁵⁸, rękę mu utną.

§ 219. Jeśli lekarz operację ciężką niewolnikowi *muškena* nożem z brązu wykonał i spowodował (jego) śmierć, niewolnika jak (tamten) niewolnik w zamian da;

§ 220. jeżeli łuk brwiowy nożem z brązu otworzył i oka go pozbawił, (w) srebrze połowę ceny jego zapłaci.

§ 221. Jeśli lekarz kość obywatela złamaną wyleczył lub mięsień bolący uzdrowił, ranny²⁵⁹ lekarzowi 5 szekli srebra da;

§ 222. jeżeli (to) *muškenum* 3 szekli srebra da;

§ 223. jeżeli (to) niewolnik obywatela, pan niewolnika lekarzowi 2 szekli srebra da.

§ 224. Jeśli lekarz bydła i osłów²⁶⁰ albo bydłociu albo osłu operację ciężką wykonał i uzdrowił, właściciel bydłociu lub osła 1/6 (szekla) srebra lekarzowi jako zapłatę jego da;

§ 225. jeżeli bydłociu lub osłu operację ciężką wykonał i spowodował (że) zdechło, 1/5 ceny jego właścicielowi bydłociu lub osła da.

§ 226. Jeśli balwierz²⁶¹ bez zgody pana niewolnika,

²⁵⁸ *uhtappid* (od *hapâdum*) — dosł. „wybił, wyłupił”.

²⁵⁹ *bel šimim* — dosł. „właściciel rany”.

²⁶⁰ Tłumaczenie dosłowne od *asū alpim ū lu* (sum. **a.zu.gu₄.anše**) — chodzi o weterynarza.

²⁶¹ *gallâbum* (sum. **śu.i**) — człowiek zajmujący się goleniem i stryżeniem, lecz także wykonywaniem prymitywnych zabiegów chirurgicznych.

znak niewolniczy²⁶² niewolnika (doń) nie należącego usunął²⁶³, rękę balwierzowi temu odetną.

§ 227. Jeśli obywatel balwierza nakłonił i (ten) znak niewolniczy niewolnika (doń) nie należącego usunął, obywatela tego zabije się i przy bramie jego powiesi się go, balwierz (zaś) przysięgnie: „W pełni świadomie²⁶⁴ nie usunąłem” i zostanie uwolniony.

§ 228. Jeśli murarz²⁶⁶ dom obywatelowi zbudował i wykończył go, za 1 **sar**²⁶⁷ (powierzchni) domu 2 szekle srebra jako wynagrodzenie jego zostanie dane mu.

§ 229. Jeśli murarz obywatelowi dom zbudował, a pracy swej (odpowiednio) nie umocnił i dom zbudowany zawalił się i spowodował śmierć²⁶⁸ właściciela domu, murarz ten zostanie zabity;

§ 230. jeżeli (zaś) spowodował śmierć syna właściciela domu, syn murarza tego zostanie zabity;

§ 231. jeżeli spowoduje śmierć niewolnika właś-

²⁶² *abuttum* — „znak niewolniczy, piętno”, będący albo charakterystycznym obcięciem włosów i zarostu, albo też wg innych badaczy rodzajem wytatuowanego znamienia.

²⁶³ *ugallib* od *galabum* — „golić, strzyc, ciąć” — tłumaczenie i znaczenie zależne od określenia charakteru „znaku niewolniczego” do usunięcia.

²⁶⁴ Zob. n. 82 do § 21.

²⁶⁵ *ina idim* od *idūm* — „wiedzieć, znać”, dosłownie daje się przełożyć „w wiedzy, w świadomości”. Chodzi o możliwość wykazania przez balwierza, że został przez tego obywatela wprowadzony w błąd np. co do przynależności niewolnika.

²⁶⁶ *itinnum* (sum. **šitim**) — „murarz, budowniczy”.

²⁶⁷ *musarum* (sum. **sar**) — jednostka miary powierzchni; **1 sar** = ok. 35 m².

²⁶⁸ *uštāmit* od *mātum* — „umrzeć”, a nie „zabić” (*dākum*). Użyty tu temat sprawczy (temat Š) należy tłumaczyć dosł. „spowodować, że zmarł” => „spowodował śmierć”.

ciciela domu, niewolnika takiego jak (tamten) niewolnik właścicielowi domu da;

§ 232. jeżeli spowodował utratę dobytku, wszystko z tego, co zostało utracone zwróci, a ponieważ domu, który zbudował, nie umocnił i (ten) zawalił się, ze środków swoich własnych dom zawalony odbuduje.

§ 233. Jeśli murarz dom obywatelowi zbudował, a pracy swej nie sprawdził²⁶⁹ i mur się pochylił, murarz ten za srebro swoje własne mur ten umocni.

§ 234. Jeśli skutnik²⁷⁰ barcę (o wyporności) 60 gur obywatelowi uszczelnił²⁷¹, (tenże) 2 szekle srebra jako wynagrodzenie jego da jemu.

§ 235. Jeśli skutnik barcę obywatelowi uszczelnił, a pracy swej nie wykonał solidnie i w tym samym roku barka ta utraciła stabilność²⁷², wadę okazała, skutnik

barcę tę rozłoży i ze środków swych własnych umocni, a barcę umocnioną właścicielowi barki odda.

§ 236. Jeśli obywatel barcę swą żeglarzowi²⁷³ w najem dał, a żeglarz był niedbały i barcę zatopił lub

²⁶⁹ *la uštesbi-ma* od *subbum* — „obejrzeć, sprawdzić”, forma *šutesbum* — „wykonać zgodnie z planem” (CAD S, s. 227).

²⁷⁰ *malâhum* (sum. **ma₂.lah₄**) — „marynarz, żeglarz, sternik” (osoba kierująca łodzią, barką, statkiem), ale też „szkutnik” (osoba je budująca). Stąd w poniższych przepisach stosuję dwa tłumaczenia, w zależności od kontekstu budowy lub użytkowania „barki” (*eleppum*, sum **giš.ma₂**).

²⁷¹ *iphi* od *pehum* — dosł. „zamknąć”.

²⁷² *issabar* od *sabârum* — „skrzywić się, zgiąć się, wypaczyć się” lub *izzapar* od *zapârum* — „zbutwieć, spróchnieć”(?). Najprawdopodobniej chodzi o pojawienie się wraz z upływem czasu wady konstrukcyjnej, polegającej na utracie stabilności barki, doznającej przechyłu grożącego zatonięciem.

²⁷³ *malâhum* (sum. **ma₂.lah₄**) — zob. n. 270.

utracił, żeglarz barkę (taką samą) właścicielowi barki zwróci.

§ 237. Jeśli obywatel żeglarza i barkę wynajął i zboże, wełnę, olej, daktyle, bądź cokolwiek innego jako ładunek załadował na nią, (zaś) żeglarz ten był niedbały (i) spowodował zatopienie barki oraz utratę jej ładunku²⁷⁴, żeglarz barkę, (taką) jaką zatopił, oraz wszystko, co z ładunku jej utracił, zwróci.

§ 238. Jeśli żeglarz barkę obywatela zatopił i wydobył ją, srebra za połowę ceny kupna jej da.

§ 239. Jeśli obywatel żeglarza wynajął, 6 **gur** zboża rocznie da jemu.

§ 240. Jeśli [barka, która płynie pod prąd²⁷⁵ w barkę, która płynie z prądem uderzyła i zatopiła (ją), właściciel barki, którego barka <jego> została zatopiona, wszystko, co na barce jego zostało zniszczone, przed bogiem określi i ten pod prąd płynący, który barkę z prądem płynącą zatopił, barkę jego i wszystko przezeń utracone zwróci mu.

§ 241. Jeśli obywatel wołu jako „zastaw” zagarnął, 1/3 miny srebra zapłaci²⁷⁶.

§ 242. Jeśli obywatel na 1 rok (go) wynajął, opłaty (za najem) bydła (zaprzężonego) z tyłu — 4 **gur** zboża;

²⁷⁴ *ša libbi-ša* — dosł. „tego z wnętrza jej”.

²⁷⁵ *eleppum ša mahirtim* — dosł. „barka płynąca (holowana) pod prąd (rzeki)”. Niektóre tłumaczenia przyjmują, iż chodzi o „statek zdolny płynąć pod prąd”, czyli statek wiosłowy w przeciwieństwie do *elppum muqqelpitim*, który miałby móc tylko pływać z prądem. Wydaje się jednak, że przepis mówi o takich samych jakościowo barkach, płynących (holowanych) jedynie w przeciwnych kierunkach, co doprowadziło do kolizji.

²⁷⁶ Por. § 114, gdzie również chodzi o bezprawne zagarnięcie zastawu.

§ 243. (a) opłaty za bydło (zaprzężone) w środku lub z przodu²⁷⁷ — 3 **gur** właścicielowi jego da.

§ 244. Jeśli obywatel wołu²⁷⁸ (lub) osła wynajął i na polu²⁷⁹ lew²⁸⁰ zabił go, (jest to strata) właściciela jego.

§ 245. Jeśli obywatel wołu wynajął i przez nieostrożność lub biciem spowodował (jego) padnięcie, wołu takiego jak (tamten) wół²⁸¹ właścicielowi zwróci.

§ 246. Jeśli obywatel wołu wynajął i nogę jego złamał lub ściętno karkowe mu zerwał, wołu takiego jak (tamten) wół właścicielowi wołu zwróci²⁸².

§ 247. Jeśli obywatel wołu wynajął i oko mu wybił, srebra za połowę ceny jego właścicielowi wołu da.

§ 248. Jeśli obywatel wołu wynajął i róg mu złamał,

²⁷⁷ **gu4.ab2.ur3.ra** i **gu4.ab2.murub2.sag** — obydwa zwroty sumeryjskie przy takim samym tłumaczeniu mogą mieć różny sens. Jedni w określeniach „tył, środek, przód” widzą miejsce umocowania uprzęży do pługa, zaś inni miejsce danego zwierzęcia w grupie zaprzęgu do pługa.

²⁷⁸ Termin **gu4** (akad. *alpum*) oznacza dosł. „byka”, choć w znaczeniu ogólnym używany jest na określenie gatunku jako całości — „bydło”. Ponieważ jednak w większości przepisów chodzi o wynajem zwierząt do prac polowych i pociągowych przyjąłem dla samego terminu **gu4** tłumaczenie „wół”, pozostawiając ogólniejszy przekład „bydło” dla zwrotów wskazujących, na różnorodność płciową osobników — **gu4.ab2.(hi.a)**.

²⁷⁹ *ina sērim* od *sērum* — „step, pole, każda otwarta przestrzeń”, poza miastem, poza zagrodą.

²⁸⁰ *nešum* (sum. **ur.mah**) — dosłowny zapis sumerogramami — „pies potężny”.

²⁸¹ *alpam kima alpim*.

²⁸² Wysokość kary jest w pełni zrozumiała, gdyż obydwie kontuzje, powstałe z przepracowania, czynią zwierzę niezdolnym do dalszych prac. Zranienia opisane w kolejnych przepisach nie są już tak groźne.

ogon mu uciął lub grzbiet mu poranił, srebra za 1/5 ceny jego da.

§ 249. Jeśli obywatel wołu wynajął, zaś bóg (go) uderzył²⁸³ i (ten) zdechł, człowiek który wołu wynajął przysięgę (na) boga złoży i zostanie zwolniony (od odpowiedzialności).

§ 250. Jeśli bydlę ulicą przechodząc obywatela ubodło i spowodowało (jego) śmierć, sprawa ta roszczeniom nie podlega²⁸⁴.

§ 251. Jeśli bydlę obywatela jest bodliwe i że jest bodliwe władze okręgu²⁸⁵ jego (oficjalnie) powiadomiły go, a rogów jego nie przyciął²⁸⁶, bydlęcia swego nie spętał i bydlę to syna obywatela ubodło i spowodowało (jego) śmierć, 1/2 miny srebra da;

§ 252. jeżeli (to) niewolnik obywatela, 1/3 miny srebra da.

§ 253. Jeśli obywatel obywatela, aby polem jego się zaopiekował, wynajął i ziarno siewne powierzył mu, bydło powierzył mu, do uprawy pola (kontraktem) zobowiązał go²⁸⁷, jeżeli człowiek ten nasiona lub

²⁸³ Czyli „zachorował”, zgodnie z babilońskim wyobrażeniem o chorobie jako zrzędzeniu boskim.

²⁸⁴ Jest to kolejny przypadek (po. § 244), w którym Hammurabi dopuszcza zaistnienie sytuacji losowych, przez nikogo nie zawinionych. Wtedy to podobnie jak w przypadkach „siły wyższej” (por. § 249) nie przewidziane są żadne kary. W ostrym kontraście do § 250 pozostają §§ 251-252, w których mamy niedopatrznie i złą wolę właściciela bydła „bodliwego”.

²⁸⁵ Zob. § 126.

²⁸⁶ *śarâmum* — „ciąć, odcinać” — tu chodzi o przycięcie, przypiłowanie rogów tak, aby nie stwarzały zbyt dużego zagrożenia.

²⁸⁷ Użyty czasownik *rakâsum* — podstawowe znaczenie „wiązać”, w kontekstach zawierania umów gospodarczych nosi w sobie

paszę²⁸⁸ ukradł i w ręku jego zostanie to przyłapane, rękę utną mu;

§ 254. jeżeli ziarno siewne wziął i bydło wygłodził, podwójnie zboże, które otrzymał, zwróci;

§ 255. jeżeli bydło obywatela w najem oddał lub nasiona skradł i na polu (nic) nie wyhodował, człowiekowi temu udowodni <mu> się to i w czasie żniw za (każde) 1 **bur** (pola) 60 **gur** zboża odmierzy;

§ 256. jeżeli zobowiązania swego uiścić nie może, po polu tym przez bydło będzie wleczony (aż do śmierci)²⁸⁹.

§ 257. Jeśli obywatel oracza²⁹⁰ wynajął, 8 **gur** zboża na 1 rok da jemu.

§ 258. Jeśli obywatel wolarza²⁹¹ wynajął, 6 **gur** zboża na 1 rok da jemu.

§ 259. Jeśli obywatel pług na roli skradł, 5 szekli srebra właścicielowi pługa da;

wartość „(oficjalnego) zobowiązania się”, „(formalnego) umówienia się” i stąd powstały od niego termin *riksum* — „(oficjalna) umowa, kontrakt”.

²⁸⁸ *ukullûm* (sum. **ša.gal**) — „żywność pasza” — termin używany zarówno wobec karmy dla zwierząt jak i racji żywnościowych dla ludzi (pracowników).

²⁸⁹ *imtanaššaru-šu* od *mašârum* — „wlec, ciągnąć, powłóczyć”. Temat Gtn oznacza ciągłość, trwanie lub cykliczną powtarzalność danej czynności. Dosłownie należałoby zatem przyjąć „wlec aż do skutku”. Część badaczy z uwagi na wyjątkową wysokość kary (kara śmierci) skłonna jest przyjmować, iż chodzi o „wleczenie” przez całe pole, w poprzek pola — „do skutku” zatem oznaczałoby „aż do końca pola”.

²⁹⁰ *ikkarum* (sum. **engar**) — potocznie „rolnik”, dosł. „oracz” — pracownik wykonujący orkę sprzężającą.

²⁹¹ *kullizum* (sum. **ša₃.gu₄**) — określa pracownika prowadzącego zaprzęg wołów podczas orki sprzężanej, wykonywanej przez oracza.

§ 260. jeżeli radło lub bronę²⁹² skradł, 3 szekle srebra da.

§ 261. Jeśli obywatel pasterza do wypasania bydła lub owiec najął, 8 gur zboża za 1 rok da jemu.

§ 262. Jeśli obywatel bydło lub owce dla [...] ²⁹³

§ 263. Jeśli pasterz bydłu lub owcom, które zostały mu powierzone, pozwolił zaginać, bydło takie jak (tamto), owce takie jak (tamte) właścicielowi ich zwróci (je).

§ 264. Jeśli [pasterz], któremu bydła lub owce do hodowli dano <jemu>, zapłatę swą przyjął (i) serce jego uradowało się, (a liczbę) bydła pomniejszył (lub liczbę) owiec pomniejszył, przychówek ograniczył, zgodnie z wymową kontraktu swego przychówek i dochód (z hodowli) ²⁹⁴ odda.

§ 265. Jeśli pasterz, któremu bydła lub owce do hodowli dano <jemu>, sprzeniewierzył się i piętno (własności) zmienił, a (potem zwierzęta) sprzedał ²⁹⁵, zaś dowiedzie mu się (to), po dziesięciokroć to co skradł (z) bydła i owiec, właścicielowi ich zwróci.

§ 266. Jeśli w trzodzie zaraza ²⁹⁶ powstała lub lew zabił (zwierzę), pasterz przed bogiem oczyści się (z zarzutów) i starte w trzodzie właściciel trzody weźmie na siebie.

²⁹² Wszystkie trzy terminy z §§ 259-260 określają narzędzia rolnicze: *epinnum* (sum. **giś.apin**) — „pług”; *harbum* (**giś.apin.tuk₂.kin**) — „radło” (dużo prostsze urządzenie do spulchniania gleby) i *maś-kakatum* (sum. **giś.gan₂.ur₃**) — „brona”.

²⁹³ Sześć linijek całkowicie uszkodzonych.

²⁹⁴ W produktach hodowlanych.

²⁹⁵ *ana kaspim ittadin* — „za srebro oddał”.

²⁹⁶ *lipit ilim* — dosł. „dotyk boga” (od *lapâtum* — „dotykać”).

Babilończycy i Sumerowie wierzyli, iż choroby są karą bogów lub ich zrzędzeniem. Z dużym przybliżeniem możnaby zwrot tłumaczyć — „dopust boży”.

§ 267. Jeśli pasterz był niedbały i w trzodzie kołowaciznie²⁹⁷ pozwolił powstać, pasterz ubytki (po) kołowaciznie, do których w trzodzie dopuścił, by powstały, (w) bydle i owcach wynagrodzi i właścicielowi ich odda.

§ 268. Jeśli obywatel wołu do młócki²⁹⁸ najął, 20 **sil₃** zboża najemne²⁹⁹ zań (wynosi);

§ 269. jeżeli osła do młócki najął, 10 **sil₃** zboża najemne zań (wynosi);

§ 270. jeżeli kozła do młócki najął, 1 **sil₃** zboża najemne zań (wynosi).

§ 271. Jeśli obywatel bydło, wóz (długi)³⁰⁰ i woźnicę do niego najął, za 1 dzień 3 **PI**³⁰¹ ziarna da.

§ 272. Jeśli obywatel wóz (długi) sam najął, za 1 dzień 40 **sil₃** ziarna da.

§ 273. Jeśli obywatel pracownika najemnego³⁰² najął, od początku roku³⁰³, aż do piątego miesiąca, 6 ziaren srebra na 1 dzień da, (a) od szóstego miesiąca aż do końca roku, 5 ziaren srebra na 1 dzień da.

²⁹⁷ *pissâtum* od *pessum* — choroba zwierzęca, najprawdopodobniej tzw. kołowacizna (bardzo częsta u owiec), wywołana usadowieniem się larwy tasiemca w mózgu zwierzęcia, a objawiająca kręceniem się w koło (często aż do padnięcia).

²⁹⁸ *ana diâšim* (od *diâšum*, *dâšum*) — dosł. „do wydeptania”.

²⁹⁹ *idum* (sum. **a₂**) — „ramię, siła” lub „zapłata, płaca, gaża”, tu „zapłata za najem” => „najemne”.

³⁰⁰ *is ereqqunt* (sum. **giš.mar.gid₂.da**) oznacza duży wóz (dosł. sum. **gid₂** — „długi”), 4-kołowy.

³⁰¹ *parsiktum* (sum. **PI**) — jednostka objętości; **PI** = 60 **sil₃** (akad. *qa*).

³⁰² *awil agram* (sum. **lu₂.hun.ga₂**) — dosł. „człowiek, pracownik wynajęty” => „najemnik”.

³⁰³ *ištu reš šattim* — dosł. „od głowy roku”

§ 274. Jeśli obywatel rzemieślnika chce nająć (jako): zapłatę [(dla) foluszniaka³⁰⁴] 5 ziaren srebra, zapłatę (dla) [tkacza wełny³⁰⁵ 5 ziaren] srebra, [zapłatę] (dla) tkacza płótna [5? ziaren] srebra, [zapłatę (dla)] producenta pieczęci³⁰⁶ [5? ziaren sr]ebra,

[zapłatę (dla)] producenta łuków³⁰⁷ [5? ziaren sr]ebra,

[zapłatę (dla)] kowala³⁰⁸ [5? ziaren sr]ebra, [zapłatę (dla)] cieśli³⁰⁹ [5?] ziaren srebra, zapłatę (dla) garbarza³¹⁰ [5?] ziaren srebra, zapłatę (dla) „trzciniarza”³¹¹ [5?] ziaren srebra,

³⁰⁴ *aślakum* (sum. **lu₂.tug₂**).

³⁰⁵ *kāmidum* (sum. **lu₂.tug₂.du₈.a**) — znaczenie terminu niejasne. Część badaczy przyjmuje, iż chodzi o „powroźnika” (Finet, s. 131; Szlechter, s. 388), inni widzą tu zwykłego „tkacza” (Borger, s. 74), wykonującego tkaniny wełniane. O ile przeciw drugiej koncepcji świadczy istnienie innego, podstawowego słowa, oznaczającego „tkacza” — *išparum*, *ušparum* (sum. **lu₂.uš.bar**) — to brak w owym przepisie właściwego tkacza, podczas gdy wymienione są inne, mniej powszechne profesje związane z produkcją i uzdatnianiem tkanin, wydaje się być nieco dziwne. Stąd zaproponowane tłumaczenie opisowe, przeciwstawiające wytwórcę tkanin wełnianych „tkaczowi płótna” (sum. **lu₂.gada**).

³⁰⁶ *parkullum* (sum. **lu₂.bur.gul**).

³⁰⁷ *sasinnum* (sum. **lu₂.zadim**).

³⁰⁸ *nappâhum* (sum. **lu₂.simug**).

³⁰⁹ *nagârum* (sum. **lu₂.nagar**).

³¹⁰ *aškapum* (sum. **lu₂.ašgab**).

³¹¹ *atkuppum* (sum. **lu₂.ad.kid**) — pracownik produkujący wyroby z trzciny. Najbliższy znaczeniowo polski termin „wikliniarz” usprawiedliwia wprowadzenie terminu „trzciniarz” tak ze względu na podobny charakter wytwórczości, jak i pochodzenie słowa od głównego surowca poddawanego obróbce.

zapłatę (dla) murarza³¹² [5? ziaren sr]ebra, na 1 dzień da.

§ 275. Jeśli obywatel (barkę) płynącą pod prąd najął, na 1 dzień 3 ziarna srebra zapłaty za nią;

§ 276. jeżeli (zaś barkę) płynącą z prądem najął 2 1/2 ziarna srebra zapłaty za nią na 1 dzień da.

§ 277. Jeśli obywatel barkę (o wyporności) 60 **gur** najął, na 1 dzień 1/6 (szekła srebra) zapłaty za nią da.

§ 278. Jeśli obywatel niewolnika (lub) niewolnicę kupił i miesiąc nie upłynął zanim (choroba) *bennu go*³¹³ dotkneła³¹⁴, do sprzedawcy swego tenże powróci, a nabywca srebro zapłacone odbierze.

§ 279. Jeśli obywatel niewolnika (lub) niewolnicę kupił i żądanie (jego/jej) zwrotu będzie miało miejsce, sprzedawca jego (jej) sprawę załatwi.

§ 280. Jeśli obywatel w kraju obcym niewolnika (lub) niewolnicę (innego) obywatela kupił, gdy do kraju (ojczystego)³¹⁵ przybył i właściciel niewolnika (lub) niewolnicy, albo niewolnika swego, albo niewolnicę swą rozpozna, (to) jeżeli niewolnik lub niewolnica owi (są) Babilończykami³¹⁶, bez żadnego srebra³¹⁷ wolność im zostanie dana;

§ 281. jeżeli (zaś) z innego kraju pochodzą, nabywca przed bogiem (co do) srebra zapłaconego wypowie się

³¹² *itinnum* (sum. **lu₂.śitim/dim**).

³¹³ Chroba zazwyczaj określana jako „padaczka, epilepsja” lub też „gruźlica”.

³¹⁴ *bennu eli-śu imtaqut* — dosł. „bennu na niego padła”.

³¹⁵ *mâtum* (sum. **kalam**) — „kraj (ojczysty)”; sum. **kalam** oznacza właśnie „kraj ojczysty” (Sumer i Akad) w przeciwieństwie do terminu **kur** (po akad. również *mâtum*) — „wrogi, obcy, górski kraj”.

³¹⁶ *marû mâtim* — dosł. „dzieci kraju” => „tubylcy, krajowcy”.

³¹⁷ Czyli bez żadnej zapłaty.

i właściciel niewolnika lub niewolnicy srebro zapłacone-kupcowi odda i albo niewolnika swego, albo niewolnicę swą odkupi.

§ 282. Jeśli niewolnik do pana swego: „Nie (jesteś) panem moim ty”, powiedział, (zaś), że (jest) niewolnikiem jego dowiedzie mu się, pan jego ucho utnie mu.

Oto (sa) wyroki sprawiedliwości³¹⁸, które Hammurabi, król potężny trwale ustanowił i (który) krajowi słuszne obyczaje oraz dobre przewodnictwo pozwolił uzyskać.

Hammurabi, król wspaniały jam (jest)!, Wobec czarnogłowych, których Enlil powierzył mi, (a) władzę pasterską, nad którymi Marduk dał mi, nie byłem niedbały, ani beczynny³¹⁹; siedziby bezpieczne wyszukałem im, (od) ciężkich trosk (ich) uwolniłem, sprawiłem, że zajaśniała dla nich światłość.

Bronią potężną, którą Zababa i Isztar podarowali mi, mądrością, którą Ea mnie obdarzył, mocą, którą Marduk dał mi wrogów na górze i na dole³²⁰ wytepiłem. Zamieszki opanowałem³²¹, spokój krajowi zapewniłem. Mieszkańcom osad, w żyznym stepie³²² umożliwiłem spokojne zamieszkanie, żadnemu awanturnikowi nie pozwoliłem niepokoić ich.

³¹⁸ *dīnāt mešarim* — zob. wyżej ss. 25-28.

³¹⁹ *ahi ul iddi* — „ramion (bezcynnienie) nie opuściłem”.

³²⁰ *eliš ũ šapliš* — dosł. „na górze i na dole”, czyli „wszędzie”. Określenie zgodne z babilońskim punktem odniesienia: „na górze”, czyli w górze rzek Eufkrat i Tygrys (tzn. na północy i północnym zachodzie) oraz „na dole” biegu obu rzek (tzn. na południu).

³²¹ *qablatim ubelli; ubelli* od *bēlum* — „rządzić, panować”, tu w znaczeniu „zapanować nad”. W konsekwencji termin *qablatim* — „walki” należy rozumieć tu jako „walki (wewnętrzne)” => „zamieszki”.

³²² *aburrum* — nawodniona, zagospodarowana część stepu.

Bogowie wielcy zawezwali mnie. Jam jest (zatem) pasterzem troskliwym, którego berło jest prawomocne. Cień mój dobroczynny nad miastem mym rozpościera się, w sercu³²³ mym lud kraju Sumeru i Akadu trzymam. Dzięki mej (boskiej) Opiekunce powodziło im się, w pokoju wciąż rządziłem nimi, mądrością mą osłaniałem ich.

Aby silny słabego nie krzywdził, aby sierocie (i) wdowie oddana została sprawiedliwość, w Babilonie, mieście, któremu Anu i Enlil głowę jego podnieśli (wysoko), w E-sagili, świątyni, której jak niebo i ziemia fundamenty są trwałe, aby prawo kraju ukierunkować, aby wyroki³²⁴ kraju (słusznie) rozstrzygane były, (aby) pokrzywdzonemu oddano sprawiedliwość, słowa me cenne na steli mej zapisałem i przed posagiem mym „Król Prawa” trwale (ją) ustawiłem.

Jam król, który pomiędzy królami największy jest, słowa moje wyjątkowe, potęga moja równej nie ma.

Na rozkaz Szamasza, sędziego wielkiego nieba i ziemi, sprawiedliwość moja w kraju niechaj rozbrzmi; z polecenia Marduka, pana mego, zamierzenia moje³²⁵ przeciwnika niech nie mają. W E-sagili, którą miłuję, imię moje z szacunkiem po wsze czasy niechaj będzie wymawiane.

³²³ *utlum* — dosł. „łono”, zwykle w odniesieniu do kobiet, tu natomiast ma podkreślać opiekuńczy charakter (matczyny) troski Hammurabiego o swój lud.

³²⁴ *puruse* od *purusum* — „rozstrzygnięcie”, tu „rozstrzygnięcie sądowe” => „wyrok”. Cały zwrot: *puruse parâsum* — dosł. „rozstrzygnięcia rozstrzygać” (zob. n. 66) => „wyroki wydawać”.

³²⁵ *usuratu-a* od *usurum* — „rysunek (zapis)” ale też „plany, zamierzenia”. Poprawne są obydwa tłumaczenia: dosłowne i przenośne. W pierwszym przypadku chodziłoby o przeciwnika samego napisu na steli, a w drugim o osobę sprzeciwiającą się wyrokom królewskim.

Człowiek³²⁶ skrzywdzony, który pozew wniósł, przed posąg mój „Król Prawa” niech przyjdzie i stelę moją potężną, zapisaną niech przeczyta i słów mych cennych niechaj wysłucha. Stela moja sprawę (jego) niech objaśni mu, wyrok swój niech zobaczy, sercu swemu niechaj ulży i (powie): „Hammurabi (to) pan, który jak ojciec rodzony dla ludu jest, poleceniom Marduka, pana swego jest posłuszny, wolę Marduka na górze i na dole wypełnił, serce Marduka, pana swego uradował i spokój ludowi po wsze czasy zapewnił, zaś krajem rządził sprawiedliwie”. To niechaj powie i przed Mardukiem, panem mym (oraz) Sarpanitum, panią moją, z całego serca niech (w podzięce) pomodli się za mnie.

Opiekuńcze Szedum (i) Lamassum, bóstwa wchodzące do E-sagili oraz bóstwo Libittum z E-sagili, (chwałę) wypowiedzi mej codziennie przed Mardukiem, panem mym i Sarpanitum, panią moją niechaj powiększają.

Na przyszłe dni, na zawsze król, który w kraju nastanie słów sprawiedliwości, które na steli mej napisałem niech strzeże, praw kraju, które określiłem³²⁷, wyroków kraju, które rozstrzygnąłem niech nie zmienia, (a) zamiarom moim nie sprzeciwia się. Jeśli człowiek ten rozum ma i krajem swym jest zdolny rządzić sprawiedliwie, na słowa, które na steli mej napisałem, niech zważa oraz (sposób) postępowania (i) prowadzenia się³²⁸

³²⁶ *awilum*.

³²⁷ *adinu* od *diânum*; w sensie nadawania kształtu, poprzez dokonywanie prawidłowej interpretacji prawa zwyczajowego.

³²⁸ Tłumaczenie dosłowne; *kibsum* — „krok, ślad, kroczenie, postępowanie”, *ridum* „(dobre) prowadzenie, kierowanie, zmierzanie”. Cały zwrot jest do pewnego stopnia równoznaczny z określeniem „zwyczaje i obyczaje”.

(w życiu), prawo kraju, które określiłem, wyroki kraju, które rozstrzygnąłem, stela ta niechaj ukaże mu. Poddanym swoim niech odda sprawiedliwość, prawa niech określa, wyroki im niech rozstrzyga, z kraju swego złego i nikczemnego niech wypędzi, spokój ludowi niechaj zapewni.

Hammurabi, król sprawiedliwości, któremu Szamasz prawdę (o prawach)³²⁹ objawił, jam oto jest! Słowa moje są wyjątkowe, czyny moje równych nie mają. Tylko dla głupca są bez znaczenia, mądrego zaś wiedą ku chwale.

Jeśli człowiek ten na słowa moje, które na steli mej napisałem, będzie zważał i wyroków mych nie odrzuci, słów moich nie przeinaczy, zamiarom mym nie przeciwstawi się, człowiekowi temu tak jak mnie, królowi sprawiedliwości, Szamasz panowanie³³⁰ jego niech przedłuży, lud jego w sprawiedliwości niech prowadzi.

Jeśli człowiek ten na słowa moje, które na steli mej napisałem, nie będzie zważał i klątwy moje zlekceważy, a klątw bogów nie przestraszy się, zaś prawa, które określiłem, unieważni, słowa moje przeinaczy, zamiarom moim przeciwstawi się, imię moje napisane zatrze, imię swoje napisze, (albo) z powodu klątw owych

³²⁹ *kinātu* od *kittum* — „prawość, stałość, prawda” i w dalszym znaczeniu „prawa stałe, odwieczne” => „prawa zwyczajowe” (zob. wyżej ss. 63-65). Hammurabi przystępując do ich określania i stosowania w swych wyrokach, został przedtem obdarzony przez Szamasza, boga prawa i sprawiedliwości wiedzą, pozwalającą je prawidłowo interpretować. Stąd ważne jest określenie „objawił” (a nie nieprawidłowe „podał”), które wskazuje na charakter inicjatywy boga Szamasza.

³³⁰ *hattum* (sum. **giś.pa**) — dosł. „berło, symbol władzy królewskiej”.

innego (do tego) weźmie³³¹, człowiek ten czy jest królem, czy panem, czy gubernatorem³³², czy też (kimkolwiek) z ludzi imieniem nazwanych (to):

Anum wielki, ojciec bogów, który powołał mnie do rządzenia³³³, blasku władzy królewskiej niech pozbawi go, berło jego niech złamie, losy jego niechaj przeklnie.

Enlil, pan wyznaczający losy, którego rozkaz <jego> jest niezmienny, powiększający królestwo moje, zamieszki nie do opanowania, bunt prowadzący do upadku jego, w siedzibie jego niech wywoła przeciw niemu, panowanie nieszczęsne, dni mało, lata niedostatku, ciemność bez jasności, śmierć w oka mgnieniu³³⁴ jako los niechaj mu wyznaczy; ruinę miasta jego, rozproszenie ludu jego, królestwa jego upadek, imię jego i "pamięć" o nim w kraju nie istniejącymi, przepowiednią swą znaczną niechaj zapowie.

Ninlil, matka wielka, której wypowiedź <jej> w E-kur jest znacząca, księżna udoskonalająca moje oświadczenia, w miejscu karnych procesów i (wydawanych) wyroków, przed Enlilem niech sprawę jego do złego (końca) doprowadzi, (decyzję o) upadku kraju jego,

³³¹ Czyli rozkaże to zrobić swemu słudze, aby ewentualnie na niego spadły klątwy bogów, jako na bezpośredniego sprawcę.

³³² *iššakkum* (sum **ensi₂**). Termin ten pierwotnie oznaczał „księcia”, władcę niezależnego miasta-państwa. Od czasów monarchii Sargona Wielkiego (XXIV w. p.n.e.) i państwa III dynastii z Ur (XXI w. p.n.e.) określano nim już tylko zarządców prowincji, podległych królowi (akad. *šarrum*, sum. **lugal**).

³³³ *nabū pale-ia* — dosł. „który powołał rządy moje”.

³³⁴ Tłumaczenie dosłowne od *mūt nitil inim*.

³³⁵ Sumeryjskie *nin* można odczytywać po akadyjsku jako *rubâtum* — „księżna” lub *beltum* — „pani”.

wyniszczeniu ludu jego, rozplynięciu się życia jego jak wody, w usta Enlila, króla niechaj włoży.

Ea, książę wielki, którego wyrocznie <jego> są przodujące³³⁶, mędrzec wśród bogów, wiedzący wszystko³³⁷, przedłużający dni życia mego, wiedzy i mądrości niech pozbawi go i w amnezję³³⁸ niech wprowadzi go, rzeki jego u źródeł niech zatrzyma, w ziemi jego zbożu, źródłu życia ludności nie pozwoli wzrastać.

Szamasz, sędzia wielki nieba i ziemi, wiodący wedle porządku (prawnego)³³⁹ żywe istoty, pan ufności mej,

królestwo jego niech obali, prawa jego niech nie określi,

drogę jego (postępowania) niech zmyli, dyscyplinę w armii jego niech unicestwi, wśród przepowiedni jego wróżbę złowrogą o upadku podstaw królestwa jego i zniszczeniu kraju jego niech umieści dla niego. Decyzja zgubna Szamasza nagle niech dosięgnie go, w górze

spośród żywych niech usunie go, w dole (zaś) pod ziemią duszę³⁴⁰ jego picia³⁴¹ niechaj pozbawi.

Sin, pan nieba, bóg-stwórca mój, którego moc karania wśród bogów wyróżnia się, koronę i tron królewski niechaj odbierze mu, karę ciężką, zarazę ogromną, która z ciała jego nigdy nie zniknie, niechaj

³³⁶ *ina mahra ilaka* — dosł. „na przedzie idą”.

³³⁷ *mude mimma sum-šu* — dosł. „wiedzący co tylko ma nazwę”.

³³⁸ *mitšitum* — „zapomnienie, chaos (myśli)”.

³³⁹ *muštešir* od *ešerum* — „prowadzić w porządku, według reguł i zasad”.

³⁴⁰ *etemnum* (sum. **gidim₄.gidim₄**) — „dusza, duch pośmiertny człowieka”.

³⁴¹ Dosłownie „wody” (*mū*). Chodzi o pozbawienie duszy zmarłego „ofiar płynnych”, „libacji”, co wedle wierzeń Babilończyków było dla niej najgorszą, wieczną udręką.

ześle na niego, dni, miesiące i lata panowania jego w cierpieniu i rozpaczy niech się kończą, wrogów królestwa niech każe mu ujrzeć, a życie do śmierci podobne za los niechaj mu wyznaczy.

Adad, pan obfitości, zwierzchnik kanałów nieba i ziemi, sojusznik mój, deszcz z nieba, strumienie u źródeł niechaj odwróci od niego, kraj jego biedą i głodem niech zniszczy, nad miastem jego groźnie niech zagrzmie i kraj jego w błoto potopu niech obróci.

Zababa, wojownik wielki, syn pierworodny z E-kur, który kroczy po prawicy mej, na miejscu bitwy broń jego niech złamie, dni (życia) w noc (śmierci) niechaj mu zmieni i niech sprawi, że wróg nad nim zatryumfuje³⁴².

Isztar, pani bitwy i walki, dobywająca mej broni, boska Opiekunka życzliwa, miłująca panowanie moje, w sercu swym rozzłoszczonym, w gniewie swym wielkim, królestwo jego niech przeklnie, szczęście jego w nieszczęście niech obróci³⁴³, w miejscu bitwy i walki oręż jego niech złamie, nieład (i) bunt niech spuści nań, wojowników jego niechaj pokotem położy³⁴⁴, krwią ich ziemię niech napoi, stosy trupów żołnierzy jego w stepie niech porozrzuca, oddziałom jego litości niech nie okaże, lecz je w ręce nieprzyjaciela jego w całości wyda i do kraju wrogiego mu spętane niechaj powiedzie.

³⁴² *nakir-šu eli-šu lišiz* — dosł. „wroga jego nad nim niech postawi”.

³⁴³ Na początku kolumny XXVIII skryba pomyłkowo powtórnie zapisał ostatni wiersz z kolumny poprzedniej (XXVII 106).

³⁴⁴ *lišamqit* od *maqâtum* — „upadać”, temat sprawczy *Š* — „powodować upadek, obalać”, czyli na polu bitwy „zabijać”.

Nergal, potężny między bogami, w walce niezrównany, pozwalający osiągnąć mi zwycięstwa, orężem swym straszliwym, jak ogniem szalejącym wśród trzciny, ludzi jego niech spali, toporem swym potężnym niech porazi go i członki jego jak posążek gliniany niechaj rozstrzaska.

Nintu, księżna szlachetna krajów, matka, stwórczyni moja, dziedzica niechaj pozbawi go i imieniu jego nie pozwoli zaistnieć, (a) lud jego bezpłodnym uczyni³⁴⁵.

Ninkarak, córka Anu, przemawiająca dla dobra mojego w E-kur, chorobę ciężką, demona (choroby) złej³⁴⁶, ranę bolesną, której nie zagoi (i której) istoty (żaden) lekarz nie pozna, ani opatrunkiem (jej) nie wyleczy, (ani) tak jak pocałunku śmierci nie usunie, w członkach jego niechaj spowoduje i dopóki życie w nim się tli, po swej męskiej sile niechaj rozpacza.

Bogowie wielcy, nieba i ziemi, bóstwa Anunnaki wszystkie razem, opiekuńcze (bóstwo) Szedum, bóstwo Libittum ze świątyni E-babbar, jego samego, nasienie jego, kraj jego, żołnierzy jego lud jego i zastępy jego, klątwami zgubnymi niechaj przeklną.

Klątwami tymi, Enlil poprzez słowa swe, które są niezmiennialne, niechaj przeklnie go i rychło niechaj go dosięgną.

³⁴⁵ *ina qerbit niši-šu zēr awilūtīm la ibni*—dosł. „pośród ludzi jego, nasienia ludzkiego nie stworzy”.

³⁴⁶ *asakkum lemnum* — dosł. „Asakkum złego”. Demony Asakkum, zwykle z określeniem *lemnūte* („złe”) odpowiedzialne były za ciężką, często śmiertelną chorobę, którą określano tym samym słowem *asakkum*. Niewykluczone, iż chodzi o rodzaj „śmiertelnej gorączki” => „febry”.